

Com s'ha fet l'Hospitalet? Urbanisme i lluita per l'espai a l'àrea metropolitana més atapeïda d'Europa¹

Cómo se ha hecho l'Hospitalet. Urbanismo y lucha por el espacio en el área metropolitana más atestada de Europa¹

How l'Hospitalet has been made? Urbanism and the fight for space in the most crowded metropolitan area in Europe¹

Manuel Domínguez

(Historiador i geògraf)

RESUM

L'Hospitalet s'ha transformat de poble a ciutat en els darrers dos segles, com moltes poblacions dels països que van fer la Revolució Industrial. La situació suburbial respecte a Barcelona i la manca de democràcia hi han afegit uns factors que han provocat una morfologia urbana complexa i una situació poc favorable al veïnatge. Això ha provocat una lluita social per l'ús de l'espai en molts moments de la nostra història.

Paraules clau: urbanisme, planificació urbanística, l'Hospitalet, àrea metropolitana de Barcelona.

RESUMEN

L'Hospitalet se ha transformado de pueblo a ciudad en los últimos dos siglos, como muchas poblaciones de los países que hicieron la Revolución Industrial. La situación suburbial respecto a Barcelona y la falta de democracia han añadido unos factores que han provocado una morfología urbana compleja y una situación poco favorable a sus habitantes. Ello ha provocado una lucha social por el uso del espacio en muchos momentos de nuestra historia.

Palabras clave: urbanismo, planificación urbanística, l'Hospitalet, área metropolitana de Barcelona.

ABSTRACT

During the last two centuries, l'Hospitalet has left its past as a town and become a city, as well as many other villages from countries that underwent the Industrial Revolution. Its situation as a Barcelona's suburb and the lack of democracy added certain factors that caused a complex urban morphology and a worse situation for the neighborhood. This has caused a social dispute because of the use of the space during repeated times in our history.

Keywords: urbanism, town planning, l'Hospitalet, metropolitan area of Barcelona.

ABANS DELS PLANS URBANÍSTICS

Els primers carrers foren els camins i les carreteres. L'origen mateix de la nostra ciutat es deu a l'existència d'un camí. El primer nucli de l'Hospitalet sorgí vers el segle XII al voltant d'un hospital construït a la vora d'una via de comunicació d'origen romà; amb molta seguretat podem afirmar que es tractava d'un ramal de la Via Augusta (SOLIAS, 2004: 2-4).

Aquesta carretera, al seu pas pel nucli habitat, va esdevenir el primer carrer de la nostra història, el carrer Major, quan diversos edificis es van disposar a les seves vores. A finals del segle XVIII el Baró de Maldà el descrivia com "*bastant llarg i ample*" perquè havia estat la via de comunicació amb Madrid i havia de permetre el pas de carruatges (SOLER, 1996: 28).

De mica en mica, un grapat de carrers van sorgir amb una disposició més o menys paral·lela i perpendicular a aquest vial, producte del successiu alineament de les cases. El Cadastre de 1718 esmenta tres carrers, el principal dels quals era aquesta carretera, i una plaça al poble, amb 42 cases que pagaven aquest impost. Sabem que hi havia uns quatre o cinc edificis més, que pel fet de ser públics no hi consten. Per tot el terme, hi havia diversos camins que portaven a unes 42 masies i a una quantitat igual de coberts no habitats. El 10,7% de les cases estaven derruïdes, com a conseqüència de la recent guerra i l'allotjament de les tropes borbòniques (MASSANA, 1985: 33-41).

L'any 1724 hi havia 105 cases, 7 barraques i 5 habitacions (MASSANA, 1985: 44). Aquest increment en la quantitat i aquesta disminució en la qualitat de l'habitatge en els anys del començament del segle XVIII és una constant en la història local. Sempre es produeix quan hi ha creixement econòmic, cal mà d'obra i hi ha immigració. Ho tornarem a veure en les dècades de 1820 i 1830, en les de 1910 i 1920 i en les primeres del segle XXI.

Sabem que a partir de 1819 hi va haver un gran creixement demogràfic, només explicable per la gran immigració provocada per les possibilitats generades pel Canal de la Infanta. Arran de l'epidèmia de còlera de 1834 es va crear una Junta Municipal de Sanitat que va deixar documentació amb algunes afirmacions sobre la situació urbanística i residencial del poble:

*"El numero de familias en este pueblo es el duplo proporcionalmente al numero de casas del mismo (...) la miseria es socia inseparable de los males de esta naturaleza siendo sus efectos todavía mas temibles que la enfermedad misma (...)."*²

"Entre las bases y medidas que esta Junta de Sanidad sentó para el caso de verse invadido su vecindario del Colera morbo, llamó su atencion muy particularmente al

excesivo numero de familias al de los edificios ó habitaciones para las mismas, de modo que si viniese este infortunio, se ve precisada esta Junta á construir barracas para desocupar las habitaciones que en tiempos regulares se pueden considerar como colmenas. Esto no obstante habiendo observado la Junta que algunos individuos del mismo Pueblo cobdician de la Codicia alquilaban las habitaciones estrechas ya pues sus respectivas familias quedando reducidas á un mero rincon; ha prohibido en pregon publico que sin conocimiento y aprovacion de la misma Junta, se alquile habitacion alguna bajo multa al contraventor.”³

En resum, hi havia el doble de famílies que de cases, habitades com ruscs, on ja es produïa el fenomen de propietaris cobdiciosos que llogaven habitacions als pobres. Hom proposava, com a solució, construir barraques (l’habitatge social del moment) i ocupar les cases deshabitades.

Als primers padrons amb adreces que es conserven, de 1833 i 1850, consten 15 i 13 carrers respectivament. Un aclariment, no hem de pensar en carrers com els entenem avui dia; eren, amb prou feines, un arrencament de cases, sovint només en una de les dues vores. Això explica la desaparició de vials entre els dos padrons i els canvis de nom. Al padró de 1850, una mica més consistent que l’anterior, consten els carrers de Llobet, Major, Molinas, Sant Roc, Xipreret, Euras, Canal, Font, Sant Joan, Santa Bàrbara, Samada, Tubau i Muntanya.⁴

Com han sorgit aquests carrers? Major, Sant Roc i Sant Joan eren fragments de camins. El carrer de Santa Bàrbara, que encara conserva nou (potser deu) cases de la mateixa factura, sembla fruit d’una operació immobiliària. No en fou l’únic cas, i el Baró de Maldà esmentava les “10 cases noves (...) totes iguals” annexes al cementiri parroquial (és a dir, al davant de l’actual Ajuntament) (SOLER, 1996: 29). El creixement demogràfic del segle XVIII va fer aparèixer al voltant del 1800 un sector immobiliari pioner que va provocar un parell, si més no, de promocions de casetes adossades.

Els carrers de Molinas, Tubau i Samada portaven per nom el cognom d’una persona. En els dos primers casos hi havia una casa amb aquests propietaris i el vial d’accés segurament fou l’origen del carrer. El cas d’en Samada és diferent. Es tracta d’una promoció d’un empresari del tèxtil, que llogava casa i teler manual (CASAS, 1986: 53). Es tracta de l’actual carrer del Parral.

Més enllà del petit poble, per l’allargat terme municipal de 20 km² entre Finestrelles i el mar, foren creats diversos camins. Paral·lels a la costa, procedents de Barcelona i Sants, ens travessaven la carretera a Madrid (actual carretera de Collblanc), la Travessera (travessera de les Corts, de Collblanc, i carrer Antiga Travessera), el camí de Sant Joan (avinguda de Josep Tarradellas, carrer del Bruc i de Sant Joan, etc.), l’esmentada carretera Provincial (carrers de Santa Eulàlia, Prat de la Riba i Major), el camí del Mig (carrer de l’Aprestadora i carretera del Mig) i la carretera Antiga del Prat (avui només se’n conserva un petit tram a la Marina).

En sentit mar-muntanya podem destacar el camí de la Vallparda (carrers de Vallparda i de la Creu Roja), del Molí, la Fabregada, la Farola (carrers de Miquel Romeu, Cam-poamor i Miguel Hernández), de la Processó (més o menys l'actual avinguda de la Mare de Déu de Bellvitge) i de la Marina-Feixa Llarga. Hi havia molts més camins i cada un pot haver tingut més d'un nom.

En el mateix sentit mar-muntanya, les rieres i els torrents, gairebé sempre sense aigua, també han estat utilitzats com a vies de comunicació. En la direcció de llevant a ponent es tracta de la riera Blanca, el torrent Gornal, la riera dels Frares (o torrent Capó), la riera de la Creu i de la Vall del Poble (o de l'Escorxador). Les sèquies del Canal de la Infanta també afavorien la penetració al llarg de la Marina, encara que podien ser un obstacle en la comunicació est-oest.

A les vores d'aquests camins i rieres es construïren cases i gairebé tots ells han deixat petjada en el nostre plànol actual. En els carrers actuals podem identificar-ne alguns pel nom: són els que contenen les paraules "torrent", "riera", "camí" o "carretera". També es poden detectar pel seu recorregut irregular i sinuós, perquè el traçat d'aquests camins i primers vials venia determinat per les formes del relleu o les llindes de les propietats.

Vers el 1850 s'estava produint un altre fenomen que anunciava el que seria decisiu en les dècades posteriors. El creixement de Sants, aleshores un municipi independent i dels més industrialitzats del país, començava a afectar l'Hospitalet. Les construccions a Sants també es fan preferentment al llarg dels camins ja existents, i la carretera de Madrid i la carretera Provincial —coneguda popularment com de la Bordeta— van ser de les més aprofitades.

Pels plànols que va fer l'exèrcit l'any 1850 i els que va fer Ildefons Cerdà en aquella dècada veiem que el creixement de Sants havia traspassat la riera Blanca. Un document de 1860 ens informa que al "*Barrio de la Bordeta*" hi havia 45 edificis amb 223 habitants, al barri "*del Prat dels Mahons*", 9 i 45, respectivament, i al barri de Collblanc, 21 i 115.⁵

Allò que és anomenat barri de la Bordeta és l'actual carrer de Santa Eulàlia i el Prat dels Maons, dit així perquè anteriorment hi hagué un prat de blanqueig d'indianes, és l'actual carrer de l'Aprestadora. Precisament, aquesta primera localització d'una dependència industrial pionera és el que provocà amb posterioritat la ubicació de diverses indústries, entre les quals destacà *La Aprestadora Española o Caralt i Cia*. El 7,3% dels edificis del 1860 eren a l'actual barri de Santa Eulàlia.

La carretera de Collblanc era el camí principal entre Barcelona i Madrid des de la seva construcció en la dècada de 1760. Aquest fet havia comportat que s'hi localitzessin algunes cases i fàbriques al llarg de la primera meitat del segle XIX i el procés va continuar lentament al llarg de la segona meitat.

Els altres carrers del 1860 eren Marina, Major, Sant Roc, carretera Provincial, Euras, Xipreret, Centre, Santa Bàrbara, Canal, Parral, Carril, Sant Joan i la plaça de la Constitució. El que avui coneixem com a barri del Centre creixia a poc a poc i s'anava estenent al llarg de la carretera, que és l'actual carrer d'Enric Prat de la Riba.

EL NAIXEMENT DE L'URBANISME MODERN

El 1860 és aprovat definitivament el Pla d'Eixample i Reforma de Barcelona elaborat entre els anys 1855 i 1859 per l'enginyer Ildefons Cerdà. L'impacte del debat urbanístic de Barcelona i del Pla Cerdà va ser tan gran que va provocar l'aprovació de la Llei d'Eixamples de 1864. L'experiència barcelonina també impulsà els projectes d'eixamples de moltes altres ciutats, com Madrid (1860), Bilbao (1863), Sant Sebastià (1864), Sabadell (1865), Elx (1866), Mataró (1878), Terrassa (1878), València (1884), etc.

A l'empara d'aquesta nova situació, el 1862 els germans Narcís, Narcisa i Mariana Morat van crear un nou carrer i volien crear-ne un altre al lloc anomenat "Hort de les Cols". Ho sabem perquè van adreçar-se a l'Ajuntament de l'Hospitalet amb la petició d'anomenar-los Sant Narcís i Sant Josep. Aquesta demanda relativa als noms va ser denegada.⁶

El setembre de 1863, els mateixos germans van demanar "*permiso para la abertura de una nueva calle en el punto llamado Hort de las Cols, cuyo terreno han establecido para solares; y que al propio tiempo se den á la misma y á la anteriormente abierta los nombres que tenga por conveniente esta Corporación municipal.*". Els noms escollits van ser Mediodía i Castillejos, que conserven fins avui.⁷

Aquests dos primers projectes, els primers de la nostra història urbanística local, són anteriors fins i tot a l'aprovació de la Llei d'Eixamples (1864). Tot i que els ajuntaments no tenien la competència per aprovar nous carrers, només deliberaven i hi donaven el vistiplau, perquè el permís era en mans del Governador, en aquest cas sí que n'hi va haver prou (OLIVERAS, 1986: 181).

L'agost de 1865, el Consistori va aprovar la proposta del Marquès de Castellvell, hereu del Baró de Maldà, que consistia en l'obertura d'un carrer a la seva propietat, que per proximitat amb el temple es va dir de l'Església. El propietari cedia el carrer a la ciutat i a canvi parcel·lava i venia el terreny a banda i banda del vial. Aquest projecte, a més, venia dissenyat per l'arquitecte Josep Buxareu, una de les figures més importants de l'arquitectura catalana del moment.⁸ Val a dir que aquesta promoció va ser possible gràcies al fet que el cementiri s'havia traslladat en la dècada anterior des d'aquest indret fins a l'emplaçament actual.

El setembre de 1868, la Revolució "Gloriosa" va derrocar la monarquia borbònica i va donar lloc a un període anomenat "Sexenni Democràtic". A l'Hospitalet van arribar al

govern municipal forces progressistes gràcies al sufragi universal (masculí) i això es va notar en l'urbanisme.

Per començar, podem dir que la mateixa revolta va tenir a l'Hospitalet una important vessant urbanística. Quan la notícia de la revolta de Barcelona va arribar-hi, el 29 o el 30 de setembre, una multitud va enderrocar les parets que envoltaven l'hort de la rectoria (l'actual plaça de Mossèn Homar). És evident que una motivació d'aquesta acció va ser l'anticlericalisme, però també hi havia una lluita per l'espai públic. El fet fou descrit així poc després:

*"Que considerando la necesidad perentoria que tenia el Pueblo del Hospitalet de habilitar un terreno que sirviera de plaza pública y considerando que así lo demostró la aspiración general en el (...) de la revolución del mes anterior al presentarse el pueblo entero a derribar las paredes que cercaban el huerto de la casa parroquial y atendiendo a las negociaciones que mediaron al efecto entre el Sr. Párroco y aquella puesto que el Precitado (?) párroco no tenía obra en su poder de la propiedad en cuestión del (?) terreno, proponia que acto (?) se constituyera la Junta en el referido local a completar el ya principiado derribo de paredes apropiandose al mismo tiempo del terreno del mencionado huerto denominandole Plaza de la Libertad."*⁹

En aquest marc d'entusiasme renovador, el nou ajuntament va encarregar un pla urbanístic per eixamplar el poble.¹⁰ La característica principal del pla era que en els nous terrenys edificables només s'hi preveien el que avui anomenariem equipaments públics: cases consistorials, escoles i cases per als mestres, jutjat, asil per a pobres i malalts, dispensari mèdic i presó. A més, part de les terres on es volia fer l'eixample eren les guanyades a la parròquia; l'anticlericalisme i el lliure pensament eren forces pujants i es trobaven en el grup de les que havien triomfat aquell setembre de 1868.

Es confirmava la tot just acabada de crear plaça "de la Llibertat", on fer els mercats, i d'on sortien dos carrers cap al sud lleugerament divergents; per tant, el pla no era ortogonal. Un dels carrers, prolongació del de l'Església, també de creació recent, rebia el nom de "Cadis", la ciutat on es va fer la primera Constitució, considerada progressista en relació a la vigent, i on va començar l'aixecament militar contra el règim borbònic el 18 de setembre. L'altre vial era molt ample i es va projectar com un passeig, potser amb el referent del Passeig de Gràcia de Barcelona.

Doncs bé, aquest projecte urbanístic progressista que volia dotar la ciutat d'equipaments, el primer pla urbanístic públic de la nostra història, no va passar de projecte, no es va arribar a materialitzar, com la majoria de les propostes del Sexenni. Els dos cops d'Estat militars de 1874 van tornar el poder a les classes altes i la possibilitat d'un sistema democràtic fou suprimida.

LA SITUACIÓ URBANÍSTICA VERS 1870

És convenient fer una aturada en el camí i donar un cop d'ull a la situació urbanística vers 1870, perquè ens mostra que ja s'està produint el fenomen més important de la nostra història recent: la suburbialització. Entenc aquest concepte com la subordinació de l'espai de l'Hospitalet als interessos de la classe dominant del país, situada geogràficament al centre de Barcelona.

Tradicionalment, moltes de les coses que passaven a l'Hospitalet eren per influència de Barcelona, començant pel fet que el nucli central del poble hagués reeixit durant l'Edat Mitjana al voltant d'un hospital del camí que portava cap a la ciutat comtal i no al voltant de la parròquia, com era l'habitual. En les dècades finals del s. XIX la influència de Sants i Barcelona ja era més gran en la creació d'espai urbà que la dinàmica que desplegava el nucli antic: una altra de les conseqüències de la Revolució Industrial.

Al 1860 l'Hospitalet tenia quinze carrers i una placeta.¹¹ L'any 1874 ja n'hi havia divuit i s'havia consolidat una situació que es mantindria durant unes quantes dècades més. Per una banda, el nucli antic —que no era al centre geogràfic— creixia a poc a poc i perdia importància relativa; per una altra, els nuclis de Collblanc i Santa Eulàlia creixien més ràpidament. Crec que una carta de novembre de 1871 de l'Alcalde al Governador Civil ens informa força bé de quina era l'estructura del poble en aquells anys: *"Esta poblacion puramente agricola, y muy diseminada, la componen 664 familias de las cuales 230 habitan en la parte Norte y Oriente del término, y hacen sus provisiones ordinarias á Sans, y 20 de las del Medio dia las hacen al Prat de Llobregat por razon de la menor distancia que las separa de ambos mercados."*¹²

És en aquest context que hem d'entendre la següent petició de juny de 1872. El document és l'inici d'un extens expedient que té un títol explícit: *"Segregación de parte del término municipal del Hospitalet y su agregación á Sans, reclamada por varios vecinos"*. Els arguments exposats eren els següents:

"Escmo Sor. Los que suscriben, vecinos del pueblo de Hospitalet respetuosos a VE esponen: Que como la mayoría de vecinos tienen el honor de acudir á VE demandando sean segregados de dicho pueblo y agregados al de Sans (...).

Desde luego llama la atención que las dos barriadas llamadas S. Eulalia y Coll-blanch al paso que distan muy pocos metros del caserío de Sans estan al contrario á la distancia de miles del de Hospitalet lo que da por resultado estar los vecinos de las espresadas barriadas siempre enterados de lo de Sans mientras ignoran lo de Hospitalet lo cual numerosas veces se ha traducido en haber vencido ó caducado los terminos para las reclamaciones, pagos de contribuciones y ejercicios de derechos á causa de la distancia sobradamente dificiles.

*Ademas la deslindada demarcacion forma toda hoy dia parte de la parroquia de Sans asi que existiendo el registro eclesiástico en dicha parroquia, el civil les obliga á tener que pasar á Hospitalet."*¹³

Amb la petició hi havia una llista dels 108 veïns (caps de família) dels dos barris i una altra llista de 85 d'aquests veïns que recolzaven la demanda (dels quals 46 no sabien escriure).

La resposta del consistori local, del maig del 1874, fou molt contrària a la segregació: en primer lloc, reconeixia que 85 famílies eren la majoria de les 134 que vivien en aquelles "barriadas", tot i que de les 85 signatures algunes no corresponien a caps de família, per la qual cosa potser la petició no era legítima; afirmava que d'aquesta part del terme procedia un terç dels ingressos fiscals, especialment "por los establecimientos industriales que allí hay".

Des de la Diputació de Barcelona es demanà un padró dels veïns de Collblanc i Santa Eulàlia a l'Ajuntament de l'Hospitalet l'agost del 1874, el gener del 1877 i el novembre del 1879. En cap cas la institució local va respondre a aquestes demandes, utilitzant la tàctica de fer l'orni. I va anar bé, perquè finalment la Comissió de Governació de la Diputació va tancar l'expedient el novembre de 1880, argumentant que ni l'Ajuntament de l'Hospitalet enviava el que li havien demanat, ni els peticionaris l'havien reclamat.

Entre 1860 i 1900, la població del nucli tradicional va passar a ser del 73 al 57% de la població, mentre que Santa Eulàlia passà del 6 al 20% i Collblanc, del 3 al 6% (DD.AA., 1997: 90). El poblament de l'Hospitalet tendia clarament a la consolidació dels tres nuclis, fruit de l'esmentada suburbialització en relació a Sants i Barcelona. A l'Hospitalet se li assignava gradualment un paper de municipi industrial i residencial de la classe obrera, en el context de la segregació social en l'espai pròpia del capitalisme. El paisatge dominant, però, era encara l'agrícola.

LA PRIMERA TONGADA D'URBANITZACIONS PRIVADES I PÚBLIQUES (1877-1896)

Ja hem vist com entre 1862 i 1865 la iniciativa privada va promoure alguns carrers, però si ho comparem amb el que vindrà després va ser una activitat minsca. En part, la raó és el menor creixement demogràfic en la dècada de 1860, però la causa principal és el canvi en la legislació. Una nova modificació de la Llei d'Eixamples, aprovada el desembre de 1876 i la Llei Municipal d'octubre de 1877 van facilitar els mecanismes de creació de teixit urbà.

A partir de 1877, per tant, es deixa la urbanització de les ciutats en mans dels interessos dels privats, que, com és habitual, són presentats com a avantguarda dels interessos generals. Un exemple és el projecte presentat l'abril d'aquell mateix any per Alodia Salvador, la propietària, i Josep Maluquer,¹⁴ el seu marit, a una finca del barri de Santa Eulàlia coneguda com "el Criadero". En la memòria justificativa diuen:

"...así como en la edad media, en donde se construía un templo, allí se construía de seguro un pueblo, en el siglo actual ha variado completamente puesto que allí donde

se construye una fábrica es seguro que se construiran casas formando primero una barriada y luego despues un pueblo."¹⁵

En aquesta urbanització trobem una característica que esdevindrà un patró de conducta molt habitual: els propietaris i promotors posaven el seu cognom com a nom dels nous carrers.¹⁶

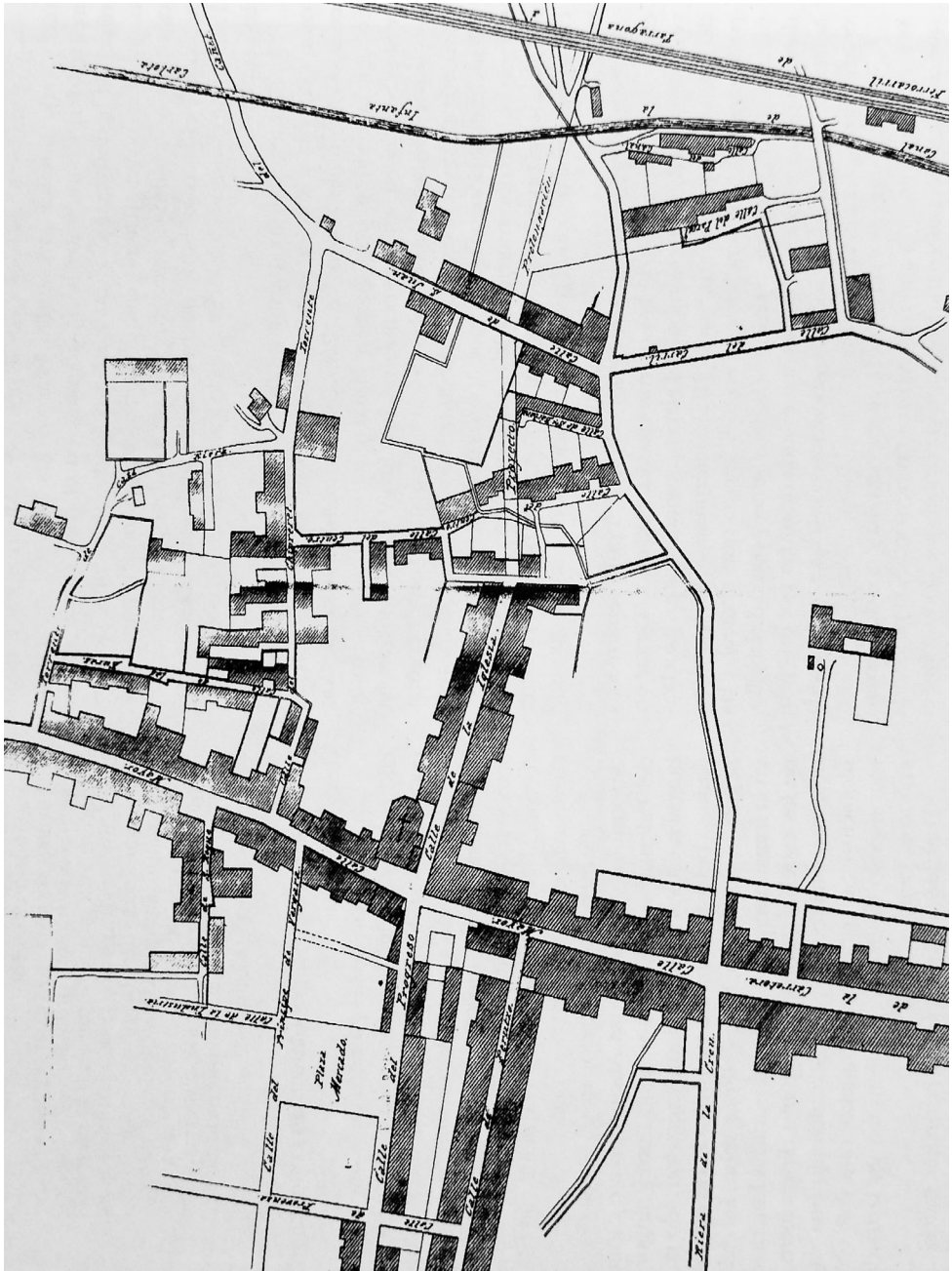
A l'Hospitalet, a partir de 1877 hi va haver una primera tongada de peticions d'urbanització. En aquell any Clotilde Balcells va demanar el permís per crear un carrer perpendicular a la carretera Provincial a l'alçada del pont de Matacavalls. Probablement es tracti de l'actual carrer de Sant Josep. També de 1877 és la petició de Miquel Masanet per crear un carrer que correspondria probablement a l'actual de Sant Antoni.

El 1878 s'obrí el carrer de Perutxo, actual de les Roselles. Nou anys després del projecte de 1869, a l'empara de la llei que afavoria extraordinàriament els propietaris de terres que les volguessin urbanitzar, els hereus de Josep Mestres presentaren la seva proposta. Van demanar d'obrir un carrer de 7 m d'amplada i que era un reflex del passeig que no es va fer i que havia de tenir 18 m. Això sí, a banda i banda del vial, més de 70 parcel·les.

La petició de Josep Salat d'obrir un carrer el 1886, probablement l'actual Castelao, fou la primera d'un seguit al barri de Santa Eulàlia. En el mateix any Pau Rodés creà l'actual carrer del Comerç. El 1889, Onofre Muns demanà permís per obrir els actuals Muns, Doctor Fleming i Josep Anselm Clavé. En aquell mateix any Francesc Elias proposà la creació de l'actual carrer del General Prim. En realitat, tots aquests projectes inicials corresponen només a trams dels carrers actuals. El que passava era que, un cop fet un primer traçat, les següents peticions havien de seguir els vials ja existents.

La Llei Municipal de 1877 deixava les competències de "*apertura y alineación de calles y plazas y de toda clase de vías de comunicación*"¹⁷ en mans dels ajuntaments. Habitualment, l'únic que feien era rebre les peticions i aprovar-les, de vegades amb alguna rectificació o demanda sobre voreres, clavegueram, etc. El 1883 sí que es va portar a terme un eixample d'iniciativa pública que podem considerar com la imitació local del Pla Cerdà, car sorgeix com una prolongació del casc urbà tradicional i amb una forma ortogonal. L'Ajuntament que el promogué era encapçalat per en Pere Norta i va ser el més progressista que hi va haver en la primera etapa de la Restauració, tenint en compte que encara no hi havia sufragi universal masculí i que, com que votaven els més rics, governaven més aviat les dretes.¹⁸

El seu autor va ser l'arquitecte municipal Francesc Mariné (1845-1902), que també fou el dissenyador de l'edifici de l'Ajuntament una dècada més tard. Mariné també va fer tasques molt semblants a Sarrià. Es tractava de tres carrers longitudinals (els actuals Rossend Arús, Príncep de Bergara i Sant Roc) i quatre de transversals (els actuals Josep Prats, Provença, Josep Maria de Sagarra i un altre que havia de dir-se Bellavista, però que no va arribar a desenvolupar-se arran de la instal·lació del Carrilet el 1912).

Plànol del projecte d'ampliació del carrer de l'Església de 1892. Es veu com era la Vila Vella a finals del s. XIX, amb les recents incorporacions dels carrers de l'Església i Perutxo (actual de les Roselles). L'Eixample del Mercat és projectat, però només havia començat a edificar-se al carrer Progrés (actual Rossend Arús). Font: SALMERÓN, Inocencio. "Príncep de Bergara: els nostres carrers", Progrés, núm. 89, octubre 1992.

Al mig del projecte s'hi preveia una placeta per a un mercat, motiu pel qual fou conegut com l'Eixample del Mercat. Era un eixample ambiciós; no sabem si fou concebut per al llarg termini o bé la seva gran extensió es degué a una visió molt optimista del creixement urbà de l'Hospitalet. El cert és que fins a la dècada de 1920, amb la reforma del mercat del Centre, no va ser ocupat en la seva major part. Per exemple, al carrer del Príncep de Bergara no es va demanar una llicència de construcció fins a l'any 1899 (RUIZ et al., 2021: 710).

LA SEGONA TONGADA D'URBANITZACIONS PRIVADES (1896-1926)

Fins a finals del segle XIX el creixement demogràfic i urbanístic es va produir a un ritme moderat. L'any 1860, a l'Hospitalet hi havia 15 carrers, una placeta i desenes de masos, i tenia 3.311 habitants. L'any 1874 eren 3.364 habitants en 18 carrers, una plaça i les cases disperses. L'any 1897 l'Hospitalet ja tenia 30 carrers.¹⁹ El creixement més important en els darrers anys havia estat a Santa Eulàlia, però els canvis de major transcendència en els següents anys seran a Collblanc-la Torrassa.

El 1891 Esteve Creus va presentar el primer projecte d'urbanització d'uns carrers que començaven a la carretera de Collblanc. L'oposició d'uns altres propietaris el va aturar. Tanmateix, una segona proposta, feta amb Frederic Bessacier, finalment fou aprovada el 1896. Naixien els carrers de Creus (actual Llobregat), Occident i Besa. El 1898, Silvestre Pujós, Francesca Costa i Facundo Vaquer presentaren la seva proposta. El nucli de Collblanc es consolidava (SALMERÓN, 2009: 121-137).

L'any 1902 fou aprovat un altre projecte, dels germans Pere i Manel Romaní i de Climent Mas, per urbanitzar uns terrenys a la banda de la Torrassa. Destacava per la seva gran extensió, de 16 ha, davant la mitjana de les urbanitzacions privades de l'època, de 3 ha com a màxim. En els següents anys, fins al 1932, es van crear gairebé tots els carrers de Collblanc-la Torrassa. Tanmateix, els ritmes no van ser homogenis. El primer cicle es va esgotar l'any 1907 i no va ser fins a l'episodi immigratori que començà l'any 1915 quan es va iniciar un segon cicle d'urbanitzacions (Graner, Cotonat, Llançà, Llavínés, Martorell, etc.) (ROCA i DÍAZ, 1980: 66).

Al Centre també es van crear més vials per aquest sistema de la demanda particular dels propietaris. El cas més important i de més impacte va ser el de l'Eixample de la Rambla. La família Oliveras va demanar el 1906 d'urbanitzar la seva finca, contigua a la Vila Vella, coneguda com Cal Tres, proposant un altre eixample ortogonal que imitava el de Barcelona. La Rambla, que reproduïa el Passeig de Gràcia, s'acompanyava d'uns carrers que portaven el nom de les províncies catalanes.

La gran urbanització dels Oliveras va impulsar que l'Ajuntament expropiés (de mutu acord) els terrenys de Maria Blanchart el 1910 i contribuís a urbanitzar aquest extrem de la Rambla. La lenta ocupació dels Eixamples del Mercat i de la Rambla va fer que no hi hagués gaires projectes al Centre en els anys següents. El 1922, Gaspar Rosés

demanà l'aprovació d'uns carrers entre la carretera Provincial i la del Mig, que corresponen als actuals de Pau Casals, Arts i Oficis i Saurí.

A Santa Eulàlia continuaven obrint-se carrers que partien de la carretera o del carrer de l'Aprestadora. El 1904, Mateo Munné va crear el carrer d'Àngel Guimerà. Els carrers Igualtat i Independència són del 1907, el de Buenos Aires, de 1910. Josep Rosell demanà urbanitzar les seves terres el 1914 i Amadeu Torner les de la seva dona el 1924 i 1925. També es proposaren prolongacions dels vials ja existents, com la que demanà Josep Arquès el 1920 (aprovada el 1924) del carrer del Comerç entre el Carrilet i el carrer de l'Aprestadora. Com que les finques agrícoles eren feixes allargades, la morfologia urbana de Santa Eulàlia presenta aquesta forma tan peculiar, amb illes molt més llargues que amples. La construcció del Carrilet, l'any 1912, va crear un límit per al desenvolupament urbà al Centre, però no a Santa Eulàlia, on la pressió pel canvi d'ús del sòl, de rústic a urbà, era més forta.

També al llarg de la carretera Provincial, a l'alçada del que més tard es coneixeria com a barri de Sant Josep, els propietaris de terres les parcel·laven i creaven carrers, com Josefa Safont el 1896 (carrer de l'Estrella) o Joan Rodés el 1921. Els hereus de Josefa Safont demanaren el 1922 la urbanització dels terrenys a la dreta del torrent dels Frares, entre el ferrocarril i el camí de Sant Joan, prolongant el carrer de l'Estrella i creant el de l'Ebre i l'actual Juan de Toledo.

A diferents indrets aïllats del terme municipal, a la vora dels camins, van augmentar la construcció de cases només residencials, és a dir, que no eren masies, enteses com a edificis residencials i també centres d'explotacions agràries. La gran novetat va ser l'aparició de petites promocions urbanístiques. La pionera va ser la que es va fer el 1896, quan va concloure l'expedient de la demanda de crear dos carrers al davant de la fàbrica Basté (actual Tecla Sala), que correspondria a l'actual Rosalia de Castro.

Antoni i Ramon Faus van rebre el permís el 1921 per fer la seva petita urbanització de tres carrers a l'actual Can Serra (Faus, Castellbó i Andorra) al costat del camí del Molí. Antoni Ceravalls va rebre el permís per a la creació de quatre carrers a les Planes (Ceravalls, Renclusa, Florida i Sant Ramon) el 1922. Tres propietaris van promoure el nucli de La Granota (Collserola i Felip Pedrell) l'any 1923. Josep Valeta i el Marquès de Llinàs van demanar la primera urbanització del futur barri de Sanfeliu el 1924, el mateix any en què es construïen les primeres cases al camí de la Fonteta.

En general trobem un gran increment de l'activitat urbanitzadora a partir de 1920, amb el pic l'any 1923, quan ja era palesa la gran arribada d'immigrants a la ciutat, i amb ells/es l'augment de la demanda d'habitatges. També sembla clar que vers 1930, quan arribà la Gran Depressió al país i s'aturà la immigració, les urbanitzacions es frenaren força. És la dinàmica de la urbanització de la corona metropolitana corresponent als municipis annexionats l'any 1897, no és pas la dinàmica del poble tradicional de l'Hospitalet. Els carrers tenien menys de 12 m d'amplada i estaven sense asfaltar, les illes eren petites, les parcel·les majoritàriament menors de 200 m², les façanes

d'uns 6 m de mitjana, les cases tenien poques plantes, amb unitats habitacionals entre 15 i 40 m²; i tot això a barris sense serveis educatius, sanitaris, etc. (ANDRÉS i OYÓN, 2004: 21-24 i EALHAM, 2022: 81).

L'Hospitalet ja era a tots els efectes —urbanístic, econòmic, social, etc.— totalment inserida dins l'àrea metropolitana de Barcelona. Quan Barcelona es va annexionar Sants i altres pobles del Barcelonès l'any 1897 no ho era tant, potser per això l'expansió barcelonina es va aturar a la riera Blanca. L'any 1920, sí que es va annexionar més de 900 ha de la Marina, en teoria per fer un port franc. L'any 1921 es va annexionar Sarrià i el 1933 unes 50 ha de l'extrem més al nord de l'Hospitalet, a Finestrelles (FERRER, 2005: 70-91).

DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ PER BARRIS

	Centre– Sant Josep	%	Santa Eulàlia	%	Collblanc – la Torrassa	%	dispersa	%
1860	2.430	73,4	220	6,6	100	3,0	558	16,9
1872	2.314	71,8	378	11,7	106	3,3	566	17,6
1887	2.504	58,3	756	17,6	146	3,4	888	20,7
1900	2.797	56,5	964	19,5	301	6,1	886	17,9
1910	3.231	46,8	1.415	20,5	1.104	16,0	1.115	16,1
1920	4.441	35,9	2.652	21,5	3.810	30,8	1.463	11,8
1930	8.634	22,9	6.124	16,6	21.185	56,3	1.707	4,5
1940	10.218	19,9	10.684	20,8	25.515	49,8	4.827	9,4

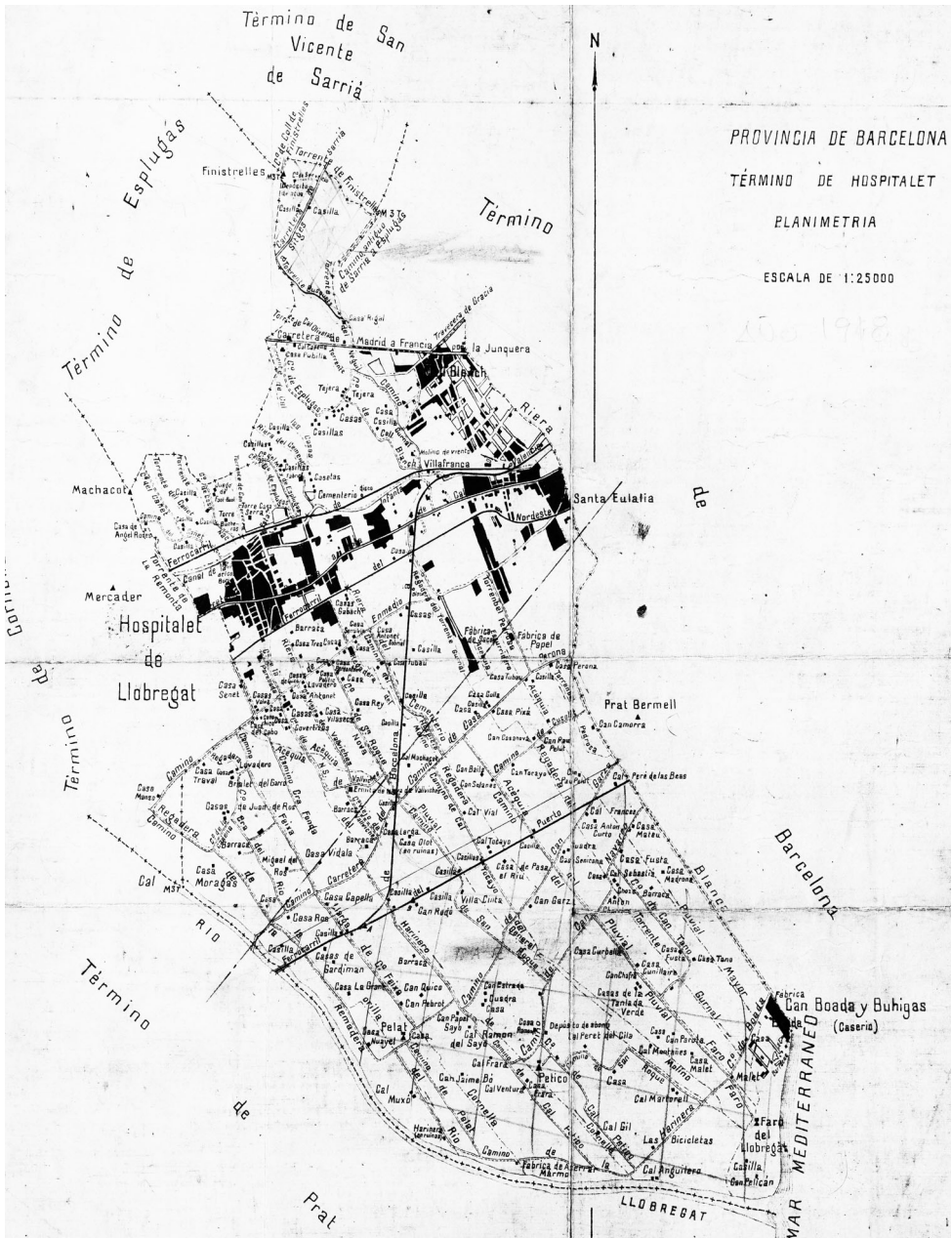
Font: DD.AA., 1997: 90 i 144

L'HABITATGE, L'ETERN PROBLEMA PER A LA CLASSE TREBALLADORA

L'habitatge digne, avui considerat un dret humà, sempre ha estat una necessitat bàsica. Com moltes de les necessitats bàsiques, la classe treballadora no podia, i no pot, cobrir-les dignament. L'habitatge de la classe treballadora, l'etern problema. La classe propietària tenia cases pròpies i la masovera tenia drets adquirits sobre els masos on vivien. El problema el tenien les famílies jornaleres, entre un terç i la meitat de la població. En el segle XIX, els jornalers eren gairebé tots del camp. Els jornalers i les jornaleres de fàbrica, taller i obra només van ser una fracció important, fins a ser majoritaris, en les primeres dècades del segle XX.

La situació s'agreujava quan hi havia pics immigratoris, i la construcció d'habitatges no podia donar resposta a la demanda, com hem vist que va passar en les dècades de 1820 i 1830. El creixement gradual de la població durant el XIX va fer que no es repetissin aquestes situacions dramàtiques. Les fonts no en fan cap esment, d'un problema d'habitatge al poble, fins a les primeres dècades del segle XX.

Al *Diccionario geográfico* de Pascual Madoz (ca. 1850) es diu que hi havia "400 casas de regular construccion y comodidades" (MADOZ, 1850: 241). El recompte no devia

Plànol de l'Hospitalet sense data, però es pot situar entre 1914 i 1920. Encara no s'ha produït la segregació de la Marina. Veiem clarament els tres nuclis que durant dècades van constituir la ciutat: la Vila Vella que s'estén cap al que després es dirà Sant Josep, Collblanc-la Torrassa en plena expansió i Santa Eulàlia. Per la Marina, desenes de cases. Al Samontà encara no han aparegut els nuclis que sorgiran a partir de 1923. Font: AMHL 101 CT 0001645 /a. Autor desconegut/da.

ser gaire acurat, perquè al document de 1860 esmentat abans es diu que hi havia 727 edificis d'habitatges, dels quals 126 eren escampats pel terme, és a dir, masies. D'aquest document ens interessa també que totes són qualificades de *casas* i cap de *choza*. Un llibre de 1874 diu que tenia "*un caserío regular*".²⁰ Un document de 1894 diu que "*los obreros habitan por lo general viviendas en buenas condiciones higiénicas*".²¹

Sabem que l'Hospitalet tenia 3.311 habitants el 1860, cosa que dona 4,6 persones per habitatge. L'any 1900, els 4.948 habitants es repartien entre 988 edificis, amb una ratio de 5 persones per estatge. És una ocupació força alta, pròpia d'una societat amb famílies nombroses, masies amb mossos i en alguna ocasió, dues famílies que comparteixen casa. Dels habitatges del 1900, el 79% tenien una o dues plantes i un 14% ja tenien 3 o més plantes.²² Encara domina la casa unifamiliar, però, sense que puguem parlar de blocs de pisos, les noves tècniques constructives permetien construir uns edificis d'una certa alçada.

Els materials tradicionals, l'argila premsada i encofrada amb arrebossat de calç, eren substituïts al llarg de la segona meitat del XIX pel maó i el ciment. És a dir, l'Hospitalet fins aquells moments no es diferenciava gaire de la majoria de pobles de la Mediterrània. La irrupció de la indústria dels materials de construcció (Escofet, Cosme Toda, Oliveras, etc.) sobretot a partir de la dècada de 1880, de ben segur que va tenir un fort impacte al poble.

Tot canvià al llarg de les primeres tres dècades del segle XX, especialment quan a partir de 1915 es disparà la immigració. Com és conegut, la neutralitat espanyola en la I Guerra Mundial va tenir un fortíssim impacte en la indústria catalana i va caldre molta mà d'obra, que va venir d'Aragó, País Valencià i Múrcia. El que pagaven les indústries locals per la capacitat productiva instal·lada es va duplicar entre 1913 i 1918.²³

La població va passar de 8.000 habitants el 1914 fins a més de 48.000 el 1936. La taxa de creixement migratori va ser al voltant del 7% anual entre 1915 i 1930, amb un pic el període 1921-1923 d'un 15% en cadascun d'aquests tres anys (CAMÓS, 1986: 130-131). El creixement es va concentrar en els barris propers a Sants. L'any 1930, el 56% de la població de l'Hospitalet vivia a Collblanc-la Torrassa (21.000 de 38.000) i el 16% a Santa Eulàlia (DD.AA., 1997: 144). Aquests dos barris, sobretot el primer, eren l'exemple màxim del que s'anomenava aleshores "barris extrems". A l'Hospitalet, a més, es va crear un estereotip racista i classista al voltant dels "murcians de la Torrassa" (CAMÓS, 2009).

La demanda d'habitatge va anar sempre per sobre de l'oferta, i l'oferta va evolucionar cap a diverses formes d'infrahabitatge. La construcció va esdevenir un gran sector econòmic i el criteri del guany es va imposar clarament per sobre de la garantia del dret; van aparèixer tota mena de formes d'especulació immobiliària. La intervenció pública va ser anecdòtica. Les dues Lleis de Cases Barates (1911 i 1921) van tenir com a conseqüència tres cases a la Rambla. Els habitatges sorgits del coopera-

tivisme van ser també escassos. A l'Hospitalet només tenim constància dels dos blocs de cinc plantes de la Cooperativa La Redentora al carrer de Farnés, de Collblanc, en la dècada de 1920 (TATJER, 2022: 60).

La forma d'infrahabitatge més impactant eren els passadissos. En la parcel·la on es construïa un o dos habitatges es feien un grapat d'estatges minúsculs, a banda i banda d'un espai en forma de passadís, que donava nom a la tipologia. Se'n van fer a tots els barris, però sobretot a Collblanc-la Torrassa, on es van començar a veure l'any 1906. La majoria s'hi van fer entre 1921 i 1926, coincidint amb el pic de la immigració i, per tant, de la demanda. Un 32% dels habitatges bastits en aquest barri entre 1915 i 1930 van ser en la forma de passadissos (FERNÁNDEZ, 1992: 53-56).

Tanmateix, el procediment més habitual d'infrahabitatge era la sobreocupació dels pisos, especialment freqüent en les famílies més pobres, procedents de la immigració. Segons el padró de 1924, a Collblanc-la Torrassa l'ocupació mitjana de les llars era de 4,35 persones, mentre que a les llars amb famílies procedents de Mazarrón (Múrcia) era de 5,19 (RUIZ i LÓPEZ, 2017: 53-54). Un reportatge a la premsa de Collblanc-la Torrassa signat per Francesc Madrid, el desembre de 1933, publicava una foto d'unes casetes amb el següent peu: "*Fixeu-vos en aquestes cases. Hem estat en una d'elles. És pitjor que l'infern.*"²⁴

El barraquisme, molt present a Barcelona, per exemple a Magòria, no ho era a l'Hospitalet, si no comptem les barraques de pescadors de la platja de la Farola, que era de l'Hospitalet fins que Barcelona s'annexionà la major part de la Marina l'any 1920. Els blocs de pisos es van imposar al llarg de la segona meitat de la dècada de 1920. Aquests habitatges eren fora del poder adquisitiu d'una bona part de les famílies de la ciutat. El símbol màxim de la nova tipologia constructiva va ser el gratacel de Collblanc, l'edifici d'habitatges més alt del país en aquell moment, 1933. Era descrit així:

*"Después de Madrid, Hospitalet de Llobregat es la única población española que posee un rascacielos. ¿Cómo una población, relativamente pequeña, se vanagloria contando en su recinto con una casa monumental? Porque Barcelona, su vecina mayor, no puede, según sus ordenanzas municipales, construir inmuebles de determinada altura. Y un capitalista avisado ha escogido los terrenos de Hospitalet, a pocos metros del límite del término municipal de Barcelona, en la carretera que conduce a Madrid, para emplazar esta casa de renta, la primera en su género construida en Cataluña y que, aunque situada en la villa antes mencionada, pertenece prácticamente a la ciudad condal, puesto que hoy Hospitalet de Llobregat y Barcelona están casi unidos. (...). En su construcción se han invertido diez y ocho meses, estando aquella sostenida por una armazón de hierro, cuyo entramado es análogo al sistema americano, que la protege contra los terremotos, de modo que los muros no son de sostenimiento sino sólo de cerramiento.(...). Su altura de cuarenta y cuatro metros y medio, desde el nivel de la calle, hace que este edificio sea un pigmeo al lado de cualquier «building» de Nueva York, Chicago o San Francisco."*²⁵

El gruix de la població vivia de lloguer i el negoci de la promoció immobiliària va atreure grans i mitjans inversors. El conflicte entre propietaris i promotors, per una banda, i inquilins, la majoria immigrants i de classe obrera, per l'altra, va ser molt dur en aquells anys. Podem dir que va ser el tercer conflicte social del país en importància, darrere les qüestions obrera i agrària. Durant l'any 1930 es van produir 228 desnonaments a l'Hospitalet.²⁶ Segons la Cambra de la Propietat, durant l'any 1931:

*"Pasan de trescientos los juicios de desahucios tramitados por falta de pago, siendo de lamentar que en varios casos se haya tenido que recurrir a la fuerza pública para cumplir las sentencias dictadas por el Juez Municipal, produciéndose alborotos y desórdenes públicos que no han ocasionado víctimas por verdadera casualidad y gracias a la serenidad y paciencia recomendadas reiteradamente por la Cámara y extremadas al límite."*²⁷

Aquests aldarulls eren les resistències de les famílies afectades i els veïns als desnonaments, com quan el veïnat va tornar a pujar els mobles d'una família que acabava de patir aquesta situació tan terrible a Collblanc, el juny de 1931.²⁸

Qui eren aquests promotors? Des del 1919, els propietaris de finques urbanes havien d'estar col·legiats obligatòriament en unes associacions anomenades cambres de la propietat. El president de la Cambra de la Propietat Urbana en aquests anys era Joan Pedro Vidal, un dels socis fundadors de la Cooperativa Obrera La Torrassa. Això vol dir que era més aviat un petit empresari. El vicepresident, des del juliol de 1930, era Ramon Castelló Martínez, industrial que havia format part de la *Unión Patriótica*, el partit de Primo de Rivera, i havia estat regidor durant la Dictadura. L'any 1931 era a la llista republicana de les eleccions municipals del 12 d'abril pel districte tercer i l'any 1933 era vicepresident de la junta local del Partit Radical.²⁹ El vicepresident segon era Josep Jordà Polls, vell i destacat dirigent del republicanisme local. Va arribar a ocupar el càrrec d'alcalde una setmana de 1930, i l'any 1931 era regidor. També formava part de la junta ni més ni menys que l'alcalde Josep Muntané.

En la junta de la Cambra de l'Hospitalet no hi figuren grans propietaris. Dels cognoms de l'oligarquia tradicional només trobem Antoni Oliveras Norta, regidor al consistori republicà per la Lliga Regionalista, i Francesc Pastor Goyta. Dels promotors de les urbanitzacions de l'època, només hi ha Antoni Ceravalls. La majoria dels promotors de pisos i passadissos que coneixem són majoritàriament petitburgesos de fora de l'Hospitalet, com l'actor Enric Borràs, promotor de les Cases d'en Borràs. També n'hi havia, però, de propietaris del poble. En resum, pel que fa a l'Hospitalet no trobem grans promotors de la construcció, sinó petits i mitjans propietaris que van aprofitar les terres que hi tenien o els estalvis per comprar-les per a fer un petit negoci i assegurar-se unes rendes.

Un altre tema són les empreses de la construcció. Com que no tenien una seu fixa en una fàbrica o taller, els seus conflictes són difícils de detectar. Només podem recordar que l'episodi més greu del pistolerisme a l'Hospitalet, el juliol de 1920, fou pro-

vocat per un empresari de la construcció, Joan Coll, i els seus sicaris del Sindicat Lliure i el sometent. Van provocar un tiroteig al carrer de Santa Eulàlia amb el resultat de dos morts.³⁰

L'agost de 1931, poc després de proclamar-se la República, va començar una vaga de lloguers, convocada per la CNT; el lema del primer de maig havia estat "*Contra el paro, la inflación y por la rebaja de los alquileres*".³¹ Així d'important era el tema dels lloguers en aquell context de crisi econòmica. Segons una assemblea de la Cambra de la Propietat del 5 d'agost:

*"(...) a fin de tomar acuerdos ante las graves circunstancias por que atravesaba la Propiedad y está todavía atravesando a causa de la rebeldía de la casi totalidad de inquilinos en el pago de los alquileres. En la misma se dió cuenta por la Presidencia y Secretaría de la génesis del conflicto iniciada por la llamada Comisión de Defensa Económica, filial de la C.N.T. y alentado por mítines y campañas demagógicas que por indisciplina en unos casos y por coacción en otros ha lanzado a todos los inquilinos a la rebeldía."*³²

Quan en la primera setmana de setembre la CNT convocà una vaga general en suport de la vaga de lloguers, els aldarulls van arribar a la crema de les dependències parroquials de Sant Ramon Nonat. El 3 de novembre el conflicte es mantenia ben viu i es va fer una altra assemblea de la Cambra de la Propietat local, per rebre el president de la Cambra de Barcelona, Joan Pich i Pon, empresari i dirigent del Partit Republicà Radical (que arribarà a ser alcalde de Barcelona l'any 1935). Els oradors van demanar fermesa als propietaris perquè si no es podia esfondrar l'ordre social, com a Rússia, perquè els propietaris de l'Hospitalet també eren obrers i tenien dret a defensar els seus interessos, i perquè el que pretenia la vaga era sabotejar la República.³³

Crec que el trencament entre l'obrerisme anarquista i la República va començar l'estiu del 1931 pel tema de l'habitatge molt abans que per la lentitud de la reforma agrària. Durant la revolta anarquista de desembre de 1933, un dels objectius de l'acció violenta dels revoltats va ser la seu de la Cambra de la Propietat, que era al carrer del Progrés. El juliol del 1936, una de les víctimes de la repressió de les patrulles de control va ser el president de la Cambra, Joan Pedro, que va salvar la vida gràcies a la intervenció del líder cenetista Joan Peiró.³⁴

El desembre de 1936, dins del marc de les mesures revolucionàries d'inspiració anarquista, després de col·lectivitzar les terres i les fàbriques, també es va municipalitzar l'habitatge: "*La riqueza urbana de l'Hospitalet serà intervinguda pel seu Ajuntament, conservant els actuals posseïdors i hereus la nua propietat (...), i en tindrà l'administració municipal l'usdefruit*". L'Ajuntament cobrava una quantitat que substituïa el lloguer i els impostos i després en donava una suma als propietaris, amb un import màxim (SANTACANA, 1987: 22). Els habitatges eren tan importants com les terres i les fàbriques a l'hora de fer la revolució, i va ser al voltant de l'urbanisme i l'habitatge

que es van veure els projectes polítics propis de l'època, des dels conservadors fins als revolucionaris, passant per tot el ventall de projectes reformistes, sovint des de les institucions republicanes.

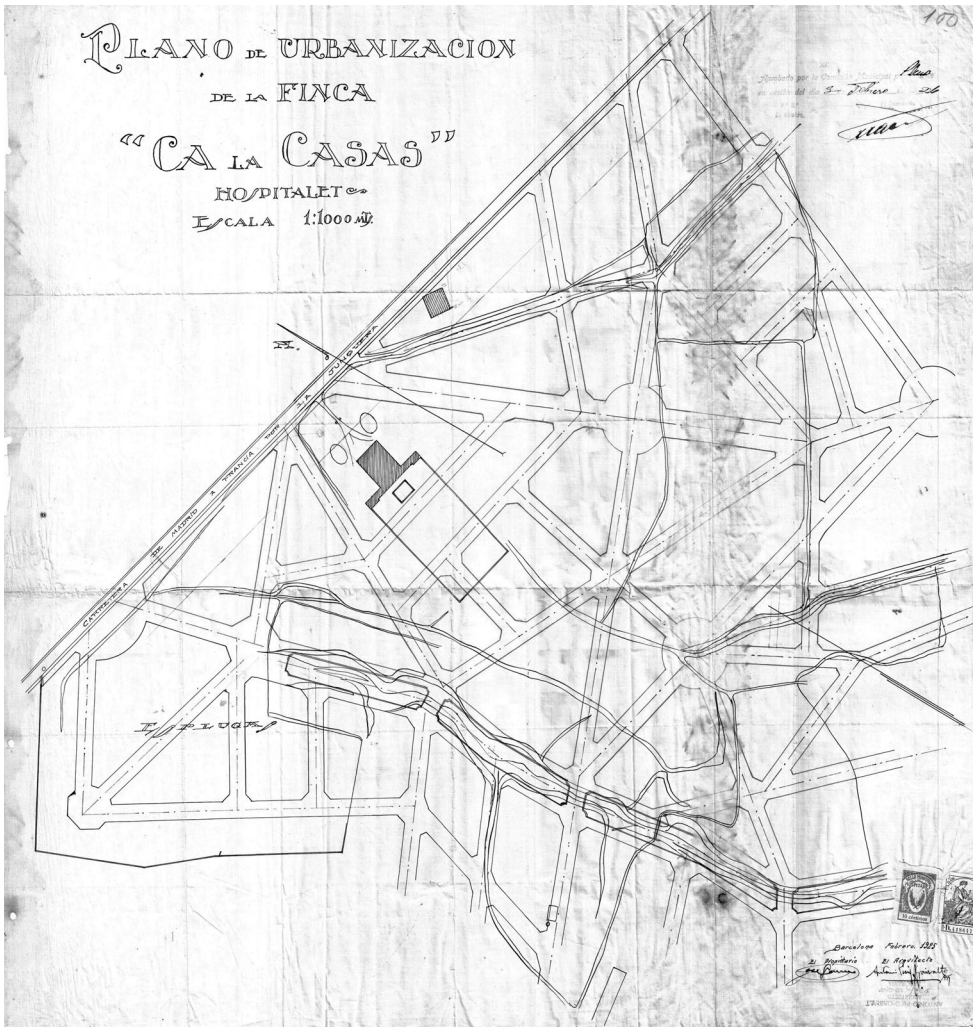
EN PUIG I GAIRALT I LA SEVA ÈPOCA

Ramon Puig i Gairalt (1886-1937) és una figura important en la història de l'urbanisme de l'Hospitalet. En va ser arquitecte municipal entre 1912 i fins a la seva mort, i va introduir, amb el seu germà Antoni, les avantguardes a la ciutat. L'any 1922, havia elaborat un Plànol general d'urbanització de la barriada de les Planes, que afectava el que avui anomenem Pubilla Casas (RUIZ et al., 2021: 70). No el coneixem en concret, però molt probablement el plànol de 1925 de la urbanització dels terrenys de la finca de la casa de la Pubilla Casas, signat per Antoni Puig, era fruit d'aquell pla inicial. La proposta era la de fer una ciutat jardí, amb carrers estrets disposats de forma radial, que havien d'acollir casetes unifamiliars. Les ciutats jardí van ser una idea del britànic Ebenezer Howard, i les va fer públiques entre 1898 i 1902. Es tractava de crear petites ciutats amb característiques del món rural, amb criteris socials i higienistes. Hom també ha trobat semblances en el plantejament amb el de Haussmann per a París.³⁵

En Puig i Gairalt, mogut per la seva ideologia, intentava intervenir en el desenvolupament urbanístic i arquitectònic de la ciutat, en mans d'especuladors privats sense escrúpols, en el marc d'una onada immigratòria sense precedents. L'any 1925 va declarar:

"Estoy cansado de proyectar edificios perfeccionados, siguiendo los métodos más modernos higiénica y constructivamente, sin escatimar nada en su construcción, para destinarlos a corrales o criaderos de ganado. Y en cambio, es incalculable el número de horas que he pasado hablando para mirar de impedir a tantos individuos que pretendían construir viviendas en forma de verdaderas pocilgas, en el sentido más bajo de la palabra, sin condiciones para aprovechar tan sólo un poco de alegría de ver el sol. (...) ¿Tenemos (...) alguna culpa los Arquitectos en lo que sucede? ¡Que duda cabe! En primer lugar, es deber nuestro ilustrar a la opinión: que no hemos adquirido nuestros conocimientos para uso privado, sino que nos debemos a nuestros semejantes y principalmente a nuestros compatriotas." (VIDAL, 2014: 114-115).

L'any 1924, mentre es produïa a Catalunya i a l'Hospitalet el creixement demogràfic i urbà que hem descrit, el Directori de la Dictadura de Primo de Rivera aprovà un seguit de lleis que, entre d'altres coses, obligaven els municipis de més de 10.000 habitants a fer un pla d'eixample. En aquest context, l'Ajuntament de l'Hospitalet convocà un concurs el 1926 per a fer el corresponent pla local. Que sapiguem, al concurs es van presentar l'arquitecte municipal de Cornellà, Bienvenido Marín, i Ramon Puig i Gairalt, que fou qui el guanyà. L'aprovació definitiva del pla és del 1928. El Pla d'Eixample i Sanejament Interior realitzat per Puig partia dels nuclis ja construïts, en

Plànol signat per Antoni Puig i Gairalt el febrer de 1925. Proposa la urbanització de la finca de la Pubilla Casas segons el projecte radial que havia dissenyat el seu germà Ramon. És un exemple de com s'urbanitzava el territori, amb la petició dels propietaris. En aquest cas, com a mínim, es van haver de sotmetre a una planificació prèvia. Font: AMHL C110 1925_04006.

els quals proposava algunes petites intervencions. On va poder dissenyar lliurement va ser en els espais sense edificar del Samontà i la Marina, fins a imaginar un terme municipal totalment urbanitzat.

Val a dir que ja s'havien fet unes propostes en aquest sentit. L'arribada al poder de la burgesia industrial a les institucions catalanes a partir de 1901 va provocar que s'intervingués molt més en la transformació de l'espai per a fer-lo adient als processos productius. Al Pla d'Enllaços de Barcelona, elaborat per l'urbanista francès Léon Jaus-

sely, aprovat definitivament l'any 1907, ja es plantejava la urbanització de la Marina de l'Hospitalet, encara que aquest terreny no era de Barcelona. Feia temps que es proposava la creació d'un port franc a la costa per darrere de Montjuïc. L'any 1909, es va fer un "Avant-Projecte d'Urbanització del Plá del Llobregat i Montanya de Montjuich", signat per Frederic Armenter, en què, aprofitant l'avinentsa del disseny del port franc, es preveia urbanitzar l'Hospitalet.

El Pla d'en Puig preveia la connexió amb Barcelona (Granvia, Diagonal, etc.) i el paper suburbial de l'Hospitalet. El mateix Puig va escriure que "*toda la ciudad de l'Hospitalet está destinada a servir a Barcelona*" (NAVARRO, 1989: 62) i el seu pla volia "*formar no una ciudad independiente, sino un complemento de la capital, en el que pueda disfrutarse de todas sus ventajas y no padecer sus inconvenientes*" (VIDAL, 2014: 126). La concepció i disposició dels carrers seguien els principis del noucentisme, el corrent estètic dominant aleshores. En el Pla de Puig els criteris esteticistes tenien més importància que els criteris funcionalistes —la forma era més important que la funció— tot i que els principis higienistes i la creació d'una xarxa de clavegueram van ser uns dels motors del Pla d'Eixample i Sanejament.

El Pla d'en Puig era, com ja hem dit, la certificació definitiva que la urbanització de l'Hospitalet es feia en funció de Barcelona, és a dir, de la seva suburbialització. Si en quedava algun dubte, quan la Generalitat va crear la ponència per a fer la divisió comarcal de Catalunya, l'Ajuntament va dir que l'Hospitalet pertanyia al Baix Llobregat, però la Ponència va situar la nostra ciutat al Barcelonès, amb el següent argument:

"La ciutat de Barcelona, a causa del formidable poder d'assimilació en tots els ordres, augmentarà cada dia el seu radi d'influència sobre els pobles i ciutats que la volten; això ha fet que, al seu entorn, tenint sempre en compte la forta densitat de població, s'hagi d'establir una demarcació constituïda per aquells nuclis de població que, més aviat o més tard, esdevindran part integrant de la ciutat. Sant Adrià de Besos, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Just, Esplugues i l'Hospitalet." (SANTACANA, 1988: 68)

La prolongació de la Granvia jugava un paper molt important en la ciutat dissenyada per Puig, concebuda com una imitació dels bulevards parisencs. Recordem que la plaça d'Espanya havia de jugar un paper de gran centralitat en la nova Barcelona arran de l'Exposició Internacional de Barcelona que havia de fer-se el 1929, les obres de la qual ja havien començat. També el 1926 s'havia inaugurat la primera línia de metro de Barcelona, que el 1932 sortia del terme municipal de la ciutat, tot unint la plaça de Catalunya amb Santa Eulàlia.

Les iniciatives urbanitzadores dels propietaris dels terrenys a partir d'aquell moment s'havien d'ajustar al Pla oficial. Tanmateix, la quantitat de demandes va reduir-se molt, tret de Pubilla Casas i una mica la Florida, on hi van haver diverses iniciatives urbanitzadores entre 1926 i 1936. En aquests barris és on els plantejaments de Puig es van materialitzar més, on la morfologia urbana actual reflecteix més el seu Pla. Els

principis de la ciutat jardí també es van fer palesos en els noms vegetals d'aquests dos barris. Després de la gran finca de la Pubilla Casas, també es van crear els carrers d'Esteve Grau el 1931 i de les Amapolas l'any 1935.

El degoteig de carrers de Santa Eulàlia continuà, seguint la dinàmica del barri i la planificació aprovada: Bacardí (1930), Gonçal Pons (1931) o Santiago Rusiñol (1934). Al Centre i a Collblanc-la Torrassa la inactivitat urbanística és gairebé total en aquests anys. Com hem dit abans, era època de crisi i en tota la dècada de 1930 i a tota la ciutat les urbanitzacions que hem trobat no superen la desena.

De l'època republicana tenim alguns projectes interessants, que no es van arribar a materialitzar. El ja madur i consolidat arquitecte municipal Ramon Puig no va dubtar a sumar-se al moviment racionalista, abanderat pels joves agrupats al GATCPAC, i difondre'l des de la direcció de la revista de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya (AAC), *Arquitectura i urbanisme*. Aquesta colla de professionals es van alinear amb el republicanisme d'esquerres i van intentar contribuir a la solució dels problemes socials. Una de les seves demandes era una llei específica d'urbanisme.³⁶

L'AAC va organitzar un Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana el 1932, en què Puig va presentar una ponència dins la categoria "política social" titulada *Són convenientes les construccions de barriades blocs?* Les "barriades blocs" eren el que ara anomenem polígons. En aquells temps eren proposades progressistes per a proporcionar habitatges amb un mínim de dignitat a la classe obrera. El mateix Puig va fer un projecte de blocs, que després fou utilitzat per fer els Bloques del Caudillo. La Casa Bloc de Sant Andreu en fou el producte més reeixit.

Les propostes progressistes de l'època, el Regional Planning dels germans Rubió (1932) o el Pla Macià inspirat per Le Corbusier, donaven a la Granvia un gran protagonisme. A tocar d'aquesta avinguda, el GATCPAC va fer un projecte per a la Cooperativa d'Usuaris del Servei de Neteja Pública Domiciliària de Barcelona per al futur barri de Can Pi.³⁷ El barri del GATCPAC era una proposta amb criteris socials i higienistes també frustrada per la reacció. La propietat, l'ús i el disseny de l'espai urbà eren al bell mig de la lluita de classes, i el 1939 va guanyar la classe alta.

L'URBANISME DURANT EL PRIMER FRANQUISME

Els primers ajuntaments franquistes van tenir una política urbanística gairebé inexistente, com en la majoria dels temes, excepte en la repressió. Durant la llarga i lamentable etapa de l'alcalde Enric Jonama (1939-1944, 1945-1952) les actuacions urbanístiques més importants que van fer els primers ajuntaments franquistes van ser l'acolliment de promocions d'habitatges públics, com els Bloques del Caudillo, tres edificis inaugurats entre 1941 i 1966. La seva disposició generà un plaça allargada (l'actual plaça de Guernica).

En la dècada de 1940 a l'Hospitalet i tota la Catalunya urbana també hi va haver un enorme creixement de l'urbanisme informal. Les persones immigrants, sovint molt pobres, no trobaven oferta d'habitatges i creaven espais urbans espontanis. Podem dir que les zones rurals d'Espanya originaven una expulsió de població per raons econòmiques i polítiques, però l'àrea metropolitana de Barcelona no atreia població, perquè el seu teixit industrial no creixia gaire. L'Hospitalet va passar de 51.000 a 71.000 habitants en aquella dècada.

Les persones que arribaven a Barcelona, després de fugir de les autoritats que podien detenir-los i deportar-los al seu poble d'origen, intentaven aconseguir un estatge. En les parets dels turons del Samontà (Sant Josep, Sanfeliu, Pubilla Casas...) van excavar coves, sovint on ja s'havia fet durant la Guerra per construir-hi refugis antiaeris.

A diversos indrets de la ciutat, com la Riera Blanca, Sant Josep, la Torrassa, Santa Eulàlia i sobretot a la Bomba (on ara hi ha el Centre Comercial Granvia 2), van sorgir barris de barraques. D'aquest urbanisme espontani i popular avui no queda cap petjada, però en el seu moment representava un percentatge molt significatiu de la població hospitalenca. Segons la Comissió d'Urbanisme de Barcelona, l'any 1961 hi havia 1.328 barraques a l'Hospitalet (FERRER, 2010: 67).

Els professionals de l'arquitectura i els membres de l'Església amb més sensibilitat social van tornar a plantejar-se l'etern problema de l'habitatge per a la classe treballadora, que en la dècada de 1950 va assolir unes dimensions mai vistes, quan la immigració procedent de les zones rurals pobres d'Espanya es va disparar. La població de l'Hospitalet va augmentar de 71 a 123.000 habitants.

Es van tirar endavant múltiples iniciatives, com el Concurs d'idees sobre el problema de l'habitatge econòmic a Barcelona, l'any 1949, que incloïa Collblanc-la Torrassa i Santa Eulàlia entre els barris on es donava aquesta qüestió. El Patronato de Viviendas del Congreso va impulsar diferents promocions a partir de 1952,³⁸ també uns blocs a Sant Josep. En la seva inauguració, l'any 1956, el canonge Urpí va dir que "*el problema de la vivienda ha pasado de ser grande a ser pavoroso*".

En aquestes dècades es van mantenir les petites urbanitzacions promogudes per propietaris/es, com la del representant de la Marquesa de Castellbell, que va proposar els carrers dels Clavells, de Luarca i de Numància (1940), o la de Josefa Font, creadora dels carrers de Font i de l'Enginyer Moncunill (1946). Van ser una petita quantitat d'intervencions, mentre les persones arribaven a l'Hospitalet a milers cada any. Normalment es respectava el Pla d'en Puig, però si convenia s'hi feien alguns canvis. La Marquesa va aconseguir, fins i tot, canviar el traçat de la futura Avinguda d'Isabel la Catòlica.⁴⁰ De fet, la majoria de les peticions de llicències d'obres de la dècada de 1940 es van concedir a la Florida (SÁNCHEZ, 2017: 81).

Entre 1951 i 1956 no es va fer cap pla urbanístic a l'Hospitalet.⁴¹ Els consistoris, però, van executar algunes obres públiques de certa transcendència, com l'Avinguda d'Isa-

bel la Catòlica (1957) o el túnel que eliminava el pas a nivell entre els carrers de Santa Eulàlia i Prat de la Riba (1961) i van acollir els Blocs Onésimo Redondo. Els actuals Blocs la Florida van ser una promoció de la Obra Sindical del Hogar, un organisme del Sindicat Vertical franquista. Foren inaugurats el 1955 i van ser el primer polígon d'habitatges de la ciutat, que comportà la generació de teixit urbà tan singular que provoquen els polígons. Plantejats com a solucions per a la gravíssima manca d'habitatge, els polígons en general, i aquest en concret, eren edificis de mala qualitat, amb pisos molt petits, construïts a llocs aïllats, sense serveis públics ni urbanitzacions mínimes. Tenien tots els números per a esdevenir l'ecosistema per a generar importants problemes socials, com així va ser en molts casos, a Catalunya i arreu.

Arribem a l'etapa més decisiva en la creació de l'espai urbà de l'Hospitalet.

EL DESARROLLISME (1953-1976)

El desembre de 1953 s'aprovà el Pla Comarcal, que afectava 27 municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona. Intentava posar ordre en el fenomen del gran creixement demogràfic i urbanístic del moment i confirmava el paper de l'Hospitalet com a municipi totalment urbanitzat per acollir indústria i població immigrant. Començava dient:

"El desarrollo urbano de la ciudad de Barcelona sobrepasa ampliamente los límites de su término municipal, extendiendo su influencia creciente sobre la comarca circundante."⁴²

El Pla Comarcal d'Ordenació Urbana de Barcelona es basava en la zonificació segons funcions, en concret dividia el territori en 39 tipus de funcions. El paper de l'Hospitalet, si analitzem les següents característiques, era molt clar:

a) l'únic municipi, a més de Barcelona, amb zones residencials intensives, que permetia una densitat de 700 habitants per hectàrea, en concret 109 ha, que havien d'acollir més de 76.000 persones

b) el municipi amb més superfície qualificada com a residencial urbana semiintensiva, que permetia una densitat de 400 h/ha, amb un total de 247 ha que havien d'acollir 99.000 persones

c) el segon municipi amb més sòl suburbà semiintensiu, també amb una densitat prevista de 400 h/ha, amb 150 ha per a 60.000 persones

d) el municipi, després de Barcelona, amb més zona industrial, 280 ha

e) també era el municipi que, després de Barcelona, tenia més superfície de parc urbà, amb 285 ha, sobretot al territori per sota de la Granvia

En resum, el Pla Comarcal preveia que el terme hospitalenc fos zona residencial i industrial, un apèndix de Barcelona amb les característiques de la Ciutat Comtal. El Pla preveia 272.000 habitants a l'Hospitalet, que es confirmava com la segona ciutat més poblada de l'espai afectat. La veritat és que la predicció es va quedar una mica curta: la població va pujar de 123.000 el 1960 a 242.000 el 1970 i 295.000 el 1981.

Aquest Pla Comarcal havia de ser desenvolupat en plans parcials, de barri o sector. L'aprovació de la Llei del Sòl, el maig de 1956, va generar el marc legal per a la planificació urbanística i la creació de l'espai urbà. Les primeres propostes de plans parcials a l'Hospitalet no van trigar, primer en zones poc o gens urbanitzades i més tard també en barris preexistents. Des del 1956 fins al 1972 es van redactar i aprovar els plans de les zones residencials: Bellvitge, les Planes, la Florida, Granvia Sud, Pubilla Casas, Granvia Nord (el Gornal), Can Serra, Sanfeliu, Centre i Collblanc-la Torrassa. També, però, es van aprovar quatre sectors per a la indústria entre 1958 i 1973: travessia Industrial, carretera del Mig, Provençana i Granvia Sud, que més endavant seria anomenat Pedrosa.⁴³

La pràctica política en els següents anys va ser la de crear i revisar desenes de plans parcials, i es va tornar a donar el mecanisme de l'especulació immobiliària. Les empreses del sector de la construcció sempre demanaven requalificacions per a augmentar l'edificabilitat i, per tant, el seu benefici, a costa de la qualitat de vida dels habitants. Les institucions polítiques, els ajuntaments i la recentment creada Comissió d'Urbanisme de Barcelona, hi donaven normalment el vistiplau. Entre 1956 i 1976 es van aprovar 22 plans parcials que afectaven totalment o parcial l'Hospitalet i 76 modificacions d'aquests plans parcials, que tant podien ser de tot el sector com d'una illa de cases.⁴⁴

Vegem alguns exemples del que va passar amb la planificació urbanística en aquests anys. A Bellvitge, el primer Pla Parcial, de l'any 1956, preveia un polígon amb dues grans superilles amb uns 7.000 habitatges per a uns 30.000 habitants. El segon Pla Parcial, presentat per la immobiliària l'any 1960, incrementava en un 50% la població prevista. Fins al 1968 es van fer diverses modificacions més del Pla, reduint la superfície dels pisos i augmentant l'alçada de blocs i torres (BESTRATEN et al., 2015: 32-46).

A l'espai de Can Serra, el Pla Comarcal de 1953 preveia un 50% de parc urbà i a l'altra meitat zona urbana semiintensiva. L'any 1961 es va aprovar el Pla Parcial presentat per la propietària de la major part dels terrenys, en què l'espai per a parc havia caigut fins a un 14%. Un cop aprovades aquestes requalificacions, que feien que la possibilitat de guanyar diners es multipliqués, la propietària va vendre els terrenys a unes empreses immobiliàries. No li va importar gens ni mica que es destruís el gran casalot que havia donat nom al barri. Les empreses van aconseguir fins a cinc modificacions del Pla Parcial, entre 1964 i 1972. El barri, concebut l'any 1953 amb 700 pisos per a 3.500 habitants, va passar a preveure 21.000 residents (BOTÉY et al., 2016: 23-37 i 103-108).

El polígon de Granvia Sud es va poder construir perquè els terrenys, propietat de l'empresari del món dels espectacles Pere Balañà, foren requalificats i canviaren d'in-

dustría preferente” al Pla Parcial del 1958 a “residencial urbana intensiva de bloques aislados” al Pla Parcial del 1959 (DOMÍNGUEZ et al., 2017: 30-34).

Plànol del Pla Parcial del Sector de Granvia Sud, de 1958. Aquest plànol ens permet apreciar tres temes. El primer, l'estat de la urbanització de l'Hospitalet just abans de la febre constructiva desfermada amb els plans parcials. El segon, com era un pla parcial; en aquest cas un que afectava també una porció de Barcelona. En tercer lloc, és una prova de les requalificacions a mida: a la zona qualificada com I.P., industrial preferent, més tard es va construir el barri de Granvia Sud, just als terrenys de l'empresari Balañá. Font: AMHL A310_1958_0004_02.

Entre els anys 1960 i 1970, els Plans Parcials van modificar el planejament del territori del Pla del 1953 de la següent manera: habitatge, augment del 12% (567 ha); indústria, augment del 53% (1.159 ha); vies i comunicacions, augment del 23% (177 ha); zones lliures, disminució del 43% (1.195 ha); equipaments i dotacions, disminució del 46% (527 ha) (MONTERO, 1972: 14).

Als grans polígons d'habitatges és més fàcil rastrejar les modificacions especulatives, perquè afecten a tot un barri. Tanmateix, de modificacions en el planejament per construir més i guanyar més diners que afectaven una illa o un bloc, n'hi van haver desenes. Els Blocs Jansana de Santa Eulàlia o els que es van construir a la vora del Mercat de la Florida mereixen un estudi en profunditat. El tema dels àtics i sobreàtics també és punyent. S'hi afegien plantes per burlar les limitacions imposades per l'amplària dels carrers. Al carrer de Terra Baixa, de Sant Josep, van arribar a doblar l'alçada dels blocs.

Esmentarem un cas de requalificació a mida dels interessos d'una immobiliària, la que es va fer a l'illa delimitada pels carrers de Llunàs, Valeta i Cornellà, al barri de Sanfeliu, el 25 d'octubre de 1972. El 10 de novembre es concedia la llicència per construir uns blocs, al nou Passatge de Llunàs. Quan es van concloure l'any 1975 eren tan desproporcionats en relació a la resta d'edificacions que ells sols acollien 1/4 de la població del barri (MATAIX, 1987, 238 i RUIZ et al., 2021: 511). Un altre "pelotazo" de manual!

La major part del paisatge de l'Hospitalet procedeix d'aquesta època. Els barris ja existents, pensats per allotjar casetes, amb carrers estrets i plànols irregulars, es van omplir de blocs. Les terres de conreu (les de la Marina eren les millors del país) foren transformades en més barris plens de més blocs i gairebé sense parcs. El resultat, els barris amb la densitat de població més alta d'Europa, amb unes dades pròpies de l'Àsia monsònica. Les dades de la comarca del Barcelonès són definitives. Entre 1956 i 1980 es van urbanitzar 128 ha cada any, mentre que entre 1920 i 1956 havien estat 78 ha i entre 1980 i 1997, 41 ha (SOLANS, 2002: 60).⁴⁵

La tipologia constructiva més habitual va ser la dels blocs entre parets mitgeres, encara que també van ser molt habituals els polígons d'habitatges. El primer, com ja hem assenyalat, va ser el dels Blocs Onésimo Redondo (avui Blocs Florida), del 1955 i d'iniciativa pública. El segon, els Blocs Ciutat Comtal, del 1959, de promoció privada, de la mateixa empresa que després faria Bellvitge a partir de 1964. També algunes empreses (FECSA a la Florida, Pegaso a Sant Josep...) van fer promocions per als seus treballadors. Can Serra (construït a partir de 1965), privat, i el Gornal (a partir de 1972), públic, són els altres dos grans polígons de la ciutat. D'operacions d'aquesta tipologia, però, n'hi va haver moltes altres a la ciutat.

I què feien les autoritats franquistes? Els ajuntaments presidits per Ramon Solanich i José Matías España (1956-1962 i 1962-1973, respectivament) van ser còmplices de les empreses que van depredar el territori de l'Hospitalet. Van aprovar totes les requalificacions, van permetre que no complissin amb les seves obligacions a l'hora d'urbanitzar els terrenys i van mirar cap a una altra banda quan es cometien il·legalitats. La dictadura franquista era un règim polític totalment favorable als interessos dels empresaris i indiferent a les necessitats de les classes treballadores. L'arbitratge de les institucions oficials va ser, per tant, a favor dels interessos de les immobiliàries i constructores.

LA LLUITA (DE CLASSES) PER L'ESPAI I L'HABITATGE

La creació de l'espai urbà és una manifestació més de la lluita de classes. El capital actua sobre l'espai com un mitjà per a obtenir el màxim guany possible, estima el seu valor de canvi. El món del treball parteix del valor d'ús de l'espai urbà i vol que sigui favorable als seus interessos i formi part del seu salari indirecte. Ras i curt, el capital vol construir més blocs per guanyar diners i la classe treballadora vol habitatges de qualitat a barris amb serveis públics.

Això mai va ser més evident i visible que en la dècada de 1970, quan van coincidir a l'Hospitalet l'activitat constructiva depredadora fruit del gran creixement demogràfic i uns moviments socials molt actius fruit del desenvolupament de l'antifranquisme. Els agents creadors d'espai urbà del bàndol capitalista, els hem vist actuar amb gairebé total impunitat des de mitjan segle XIX. Els agents del bàndol de la classe treballadora només s'havien organitzat al voltant de l'accés a un habitatge digne en la dècada de 1930. Però al llarg de la dècada de 1960 es va crear un nou moviment social: el moviment veïnal.

Cristians i comunistes s'havien trobat a les fàbriques i havien reconstruït el moviment obrer. La creació de les Comissions Obreres, el novembre de 1964, es pot considerar una fita fonamental en aquest procés. A Catalunya, l'assemblea constituent es va fer a la parròquia de Sant Medir, a Sants, amb participació de diverses persones de l'Hospitalet (DOMÍNGUEZ, 2007: 228).

Podem dir que cristians progressistes i militants de les clandestines organitzacions polítiques, vist l'èxit als centres de treball, es van buscar als barris. Durant alguns anys es van fer assajos de formes d'organització, com ara unes comissions de barri que volien replicar les comissions obreres de les empreses. També es van aprofitar entitats com el Centre Social de la Florida. Finalment, s'imposà la fórmula de les associacions de veïns (AV), que havia estat creada i tolerada per a fer festes majors i poca cosa més (ANDREU, 2015: 24-96).

En la creació i difusió de les associacions de veïns va destacar la militància del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), el principal partit comunista del país i el principal partit de l'antifranquisme. També va ser molt important Bandera Roja, que més tard es va incorporar al PSUC (MOLINERO i YSÀS, 2010: 109-112). En el moviment veïnal van participar activistes de totes les ideologies democràtiques i d'esquerres, però el més important és que va incorporar molta gent que no venia de la militància política.

La primera associació (Sant Josep) va ser legalitzada l'abril del 1970 i entre 1971 i 1973 van aconseguir l'aprovació legal set més: Collblanc-la Torrassa, Ildefons Cerdà, Santa Eulàlia, la Florida-Pubilla Casas-Can Vidalet, la Marina (de Bellvitge), Bellvitge-Norte i Can Serra. Entre novembre del 1975 i maig del 1976 es produí una segona tongada de legalitzacions: Sanfeliu, Campoamor (que després va donar lloc a la del barri de Gornal, quan els expropiats passaren a viure al nou polígon), la Bomba, el Centre i la Florida (DOMÍNGUEZ, 2011: 8.9).

La importància de les AV en la dècada de 1970 va ser enorme en molts àmbits i l'àmbit urbanístic va ser un dels més importants. Totes tenien la vocalia d'urbanisme. La lluita veïnal va aturar algunes de les edificacions salvatges fruit de les requalificacions urbanístiques, va intentar dignificar els habitatges, va aconseguir zones verdes i equipaments escolars, mèdics, culturals, esportius, etc. A Granvia Sud —on es va fer la primera manifestació a l'Hospitalet en dècades, el febrer de 1971 (DOMÍNGUEZ et al., 2017: 56-58)— i Bellvitge, on la primera mobilització va ser per demanar un semàfor.

A la plaça de la Carpa de Can Serra s'havien de construir 13 blocs (BOTEY et al., 2016: 109-111) i ara hi ha una plaça, una escola, un mercat i un aparcament. A Bellvitge es van deixar de construir 37 edificis, 21 torres de 18 plantes i 16 blocs de 14 plantes (BESTRATEN et al., 2015: 102). A Santa Eulàlia-2 es va aturar un bloc al centre, i gràcies a això l'escola Provençana té pati. També es va aturar el bloc que anava al mig de la Plaça de la Llibertat de la Florida, el bloc de 13 plantes al bell mig de la Plaça dels Veïns de Granvia Sud o els 6 que anaven a l'illa de Sindicats, al Centre. La consigna d'aquells anys era molt clara: No més blocs!

La lluita per l'espai va ser contundent; a molts barris hi va haver enfrontaments amb la policia i accions al marge de la llei, com tirar a terra tanques i ocupar l'espai reivindicat, com ara a la Carpa, el futur Parc de la Marquesa o la plaça de la Bòbila. Potser la lluita més dura va ser a Bellvitge entre novembre de 1975 i febrer del 1976, quan van caldre enfrontaments gairebé diaris amb la policia armada per aturar les obres. Cada barri té desenes de lluites per explicar, la majoria, tot sigui dit, guanyades.

També va ser una lluita la que es mantingué pel dret a l'habitatge. Als Blocs Florida que s'esquerdaven, als semisoterranis de Bellvitge que s'inundaven, als nuclis barraquistes, especialment els de la Bomba, o afectats pels plans urbanístics, com Can Pi, etc., es van produir mobilitzacions per aconseguir un pis digne. Les persones afectades es van mobilitzar i van negociar amb les institucions o van crear cooperatives d'habitatges.

Una bona part de la població de l'Hospitalet va prendre consciència que la situació que patien als barris on vivien era molt dolenta i que lluitant col·lectivament podien millorar-la. I ho van fer. Avui els anomenaríem "anti-sistema": feien manifestacions sense permís, tiraven tanques a terra, cremaven màquines... I tot això en plena dictadura franquista, quan una detenció significava maltractaments (com a mínim), multes... Es tractava d'un "sindicalisme veïnal", una lluita pel salari indirecte, el que guanyes quan no has de gastar en serveis privats, però també d'una lluita simbòlica per la dignificació de l'espai on vivien, que significava una dignificació de les persones que hi vivien.

Les AV, però, no només van fer un urbanisme reactiu, dient el que no volien. Van ser capaces de fer propostes, van crear un veritable urbanisme popular. Cal destacar l'extraordinària importància del moviment veïnal d'aquells anys en la creació de l'espai i el paisatge urbà de l'Hospitalet. Per poder fer-ho, va gaudir de moltes aliances. Podem destacar la majoria de les parròquies, amb capellans i comunitats compromeses amb

Salvemos el último espacio libre que nos queda

**Luchemos todos para conseguir los
terrenos de la Marquesa para el barrio.**

Cartell fet per l'Equip Butifarra per fer costat a la lluita veïnal de l'AV de Collblanc-la Torrassa pel Parc de la Marquesa. Font: DD.AA., 1997: 206.

l'antifranquisme (BOTEY, 2009: 199-209), l'Oficina d'Informació Urbanística del Col·legi d'Arquitectes, la revista CAU del Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics i un bon grapat de periodistes que feien difusió dels problemes dels barris i de les lluites dels moviments veïnals.

Una altra aliança va sorgir d'on ningú s'ho esperava, del mateix Ajuntament de l'Hospitalet. Les mobilitzacions veïnals van provocar que Matías España fos cessat i substituït per Vicenç Capdevila, l'abril de 1973, un mes abans de la destitució de Porcioles a Barcelona. El règim no volia protestes ni aldarulls i pensava que el tarannà dialogant i reformista de Capdevila resoldria el problema.

Capdevila i un grup de professionals del consistori es van posar del costat de les reivindicacions veïnals allà on van poder, i la seva intervenció va ser important en l'aturada de les construccions a diverses zones de la ciutat (per exemple, la suspensió de llicències de construcció a Can Serra i Bellvitge). Un fet poc conegut és que van atu-

rar la creació d'un altre polígon d'habitatges, el Polígon Pedrosa, on s'havien previst 3.000 habitatges més. El gener del 1977 es va aprovar reconvertir-lo en zona industrial i de serveis (ESTEBAN, 1997; 74 i VILA, 2016: 73). El seu successor, Joan Pere lló (1977-1979), va seguir aquesta línia d'actuació. Encara sort que els dos darrers alcaldes del franquisme a l'Hospitalet no eren franquistes.

El debat urbanístic va agafar una volada extraordinària quan el Pla Comarcal va ser modificat el 1974 i es va obrir un debat públic, fins a la seva aprovació definitiva amb el nom de Pla General Metropolità d'Ordenació Urbana (PGM) el juliol de 1976. L'oportunitat no va ser desaprovechada per les AV, sobretot perquè tenien la capacitat per intervenir-hi. Els dos anys de debat públic del PGM van fer de l'urbanisme un tema de conversa i debat habitual. A Sanfeliu, la possibilitat que el Cinturó de Ronda passés pel mig del barri va interpel·lar una bona proporció de famílies del barri (MATAIX, 1987: 235-236). Després de moltes mobilitzacions i al·legacions en contra, un cop aprovat, la majoria del moviment veïnal va fer del PGM la principal eina de defensa dels seus interessos.

EI PGM I ELS PRIMERS ANYS DE LA DEMOCRÀCIA

El PGM era el fruit de la feina dels tècnics progressistes que eren a les institucions i que recollien bona part de les propostes del moviment veïnal, començant per la reducció de l'edificabilitat. El Pla del 1976 va afectar relativament poc la morfologia urbana de l'Hospitalet, perquè els barris s'havien omplert gairebé del tot segons els dictats de l'especulació immobiliària i les requalificacions. Va afectar més l'ús del territori que encara no havia estat depredat.

"A les previsions del Pla, els espais reservats per a equipaments i dotacions es van multiplicar per 5, els espais dedicats a zones verdes urbanes es van multiplicar per 2,5 (250%). Recordem que des de l'any 1953 fins al 1966, en uns 13 anys aproximadament, s'havia perdut més del 50% dels espais previstos com a zones verdes urbanes en el Pla de 1953." (SERRATOSA, 1997: 13).

La democràcia no va arribar als ajuntaments fins a l'abril de 1979. Si comparem els resultats de les eleccions municipals amb els de les dues eleccions generals anteriors (juny del 1977 i març del 1979) veiem que en les municipals els socialistes van obtenir un resultat una mica inferior, els comunistes del PSUC uns 8 punts més. El partit més "premiat" en les municipals fou el PSUC, sens dubte per la seva presència majoritària en les AV i d'altres entitats de barri com els esplais, grups de dones, etc. A partir del 1983 i de forma ininterrompuda a la ciutat ha governat el PSC i ha tingut sempre la regidoria d'urbanisme.

Els primers ajuntaments de la nova etapa democràtica van endegar una tasca de reparació de la situació heretada, encara que amb una lentitud considerable. Per a Bellvitge, l'any 1985, un equip encapçalat per Manuel Ribas Piera va concloure un pla de

l'abast dels anteriors parcials, amb millores internes i de connexió amb la resta de la ciutat. Tanmateix, la creació del Parc de Bellvitge va costar 11 anys de lluita veïnal (1987-1998), endegada per una Comissió d'Urbanisme creada ad hoc per l'AV i el Grup Ecologista de Bellvitge.⁴⁶

A partir de 1977, amb l'arribada de la democràcia i la legalització dels partits polítics, les associacions de veïns i veïnes (AVV) van patir una pèrdua d'activistes i, per tant, de capacitat d'intervenció. Això no vol dir que les AVV no hagin estat un agent important en la creació de l'espai urbà, només que no han tornat a tenir el grau d'influència de la dècada de 1970. Alguns episodis, com l'esmentat del Parc de Bellvitge, ens mostren aquesta importància. Entre els anys 1996 i 1998 l'AVV de Granvia Sud va ser capaç de redreçar un absurd pla promogut per Barcelona Regional, consistent a ampliar la Granvia a 15 carrils, que arribarien a un metre dels blocs (DOMÍNGUEZ et al., 2017: 109-112). Tanmateix, també va haver-hi fracassos en les lluites veïnals, com ara en la defensa de diversos béns patrimonials (DOMÍNGUEZ, 2014: 150-155).

El PGM es va desplegar amb plans parcials i amb plans especials, d'un abast més concret i específic. Aquest nou tipus de pla permetia intervencions petites i mitjanes, que van intentar redreçar la terrible herència que el franquisme havia deixat en els barris: asfaltat, clavegueram, parcs, equipaments... També es van entomar intervencions d'abast local i metropolità, com el soterrament de les vies del Carrilet (1985-87) i de les línies elèctriques d'alta tensió (1993).

A la primavera de 1986, l'Ajuntament va voler iniciar una altra etapa, amb l'elaboració d'un "*plànol de futur de la ciutat*" que hauria de "*conduir a una definició específica de l'Hospitalet com a unitat urbana, negant la lectura de ciutat com a conjunt de barris de Barcelona, part de la perifèria de la gran metròpoli.*"⁴⁷

A l'exposició i la publicació anomenades *L'Hospitalet d'avui a demà. Una proposta per a ordenar i millorar la ciutat*, fetes l'any 1987, es recollien alguns plans ja fets, com el de Bellvitge abans esmentat i d'altres en execució i en planejament. L'esperit dominant era encara el del PGM, al qual respectaven força les propostes: "*El projecte no es planteja com una proposta de creixement, sinó com una base per a possibilitar-ne la reconstrucció, fugint dels mecanismes de reforma urbana quirúrgica...*"⁴⁸

En total eren una vintena d'estudis i plans que proposaven moltes intervencions i molt poques construccions de nova planta, a més de millores en la xarxa viària. La veritat és que alguns dels projectes es van dur a terme amb força èxit, com l'enllaç del Centre i Bellvitge amb l'ampliació i arranjamet de la rambla de la Marina, una proposta que ja era en el Pla de 1985 dirigit per Ribas Piera. D'altres, com el "Parc esportiu de la Remunta", no s'han materialitzat. També hi va haver projectes que es van quedar a mitges, com la zona de l'Hospitalet Nord.⁴⁹ Encara que l'esperit de les reformes era ser "de ciutat", la veritat és que la realitat de l'Hospitalet, trinxada per les vies i les rieres, feia que les propostes fossin sobretot de barri o de zones encara més petites.

En la dècada de 1990, però, hi va haver alguns factors que van provocar canvis profunds en la creació de l'espai urbà de l'Hospitalet. La inauguració de les Rondes, l'any 1992, va fer palesa una realitat: l'Hospitalet ja no era perifèria, era al centre de l'àrea metropolitana.⁵⁰ El maig del 1994, Celestino Corbacho substituïa el que havia estat alcalde des del 1979, Juan Ignacio Pujana, que havia dimitit per un cas de corrupció. Corbacho, que havia estat regidor d'urbanisme, tenia unes altres idees, o es va plegar sense resistència a la nova realitat dominada pel neoliberalisme i un cicle econòmic expansiu.

La primera mostra d'aquesta nova realitat metropolitana i econòmica va venir, com no, de Barcelona, que va decidir ampliar les instal·lacions de la Fira en uns terrenys de Granvia Sud. Els primers pavellons foren inaugurats el 1995. Fins aquest moment, la major part de l'espai per sota de la Granvia havia quedat al marge de les grans transformacions urbanes de la ciutat. En la dècada de 1980 havien desaparegut els nuclis poblats (la Bomba, la Cadena, Can Pi...) i el territori estava ocupat majoritàriament per camps de conreu i algunes instal·lacions industrials. A partir de la dècada de 1990, la Granvia va passar a ser un dels eixos principals de la renovació urbana i arquitectònica del país, materialitzant el bulevard que havia imaginat dècades enrere Ramon Puig.

L'any 1996 es va presentar el Pla l'Hospitalet 2010, com una eina urbanística de la que es va anomenar "Segona Transformació" de l'Hospitalet. El plantejament era molt clar: *"la visió del PGM, elaborada a principi de la dècada de 1970, no s'adiu amb la realitat ni la nova idiosincràsia que se cerca per a l'Hospitalet."* (NOGUÉS et al., 2001: 38). Davant la disminució i envelliment de la població, les deslocalitzacions industrials i la terciarització de l'economia, etc, el PGM era un obstacle i calia una planificació correctora, fent el que semblava un tabú anys enrere: incrementar l'edificació.

Però entre 1998 i 2000 van començar dos processos que transformarien la situació radicalment: una bombolla immobiliària i un nou episodi immigratori. L'Hospitalet havia perdut població entre 1981 (295.000 h.) i 1999 (241.000 h.). A partir del 2000 va arribar una gran quantitat de població d'origen estranger que ha fet pujar la població fins a les 265.000 persones empadronades, l'any 2022. És molt probable que la població real sigui superior, donada la situació alegal d'una part de les persones nouvingudes.

Fos per la nova Llei del Sòl de 1998 del govern d'Aznar, per la desregulació del crèdit o per altres factors, el preu de l'habitatge a Espanya gairebé es va triplicar entre 1998 i 2007. A l'Hospitalet, el preu mitjà del m² d'obra nova va passar de 1.279 € l'any 1998 a 4.733 € l'any 2007.⁵¹ El negoci per a les empreses era astronòmic i gairebé ningú hi va posar fre. Després de la crisi econòmica que va esclatar l'any 2008, provocada per la bombolla immobiliària, va baixar però ha tornat a pujar a partir de 2015. El 1998, a Espanya es necessitaven 2,8 anys de rendes familiars per a comprar un habitatge. El 2022 calien les rendes de més de 7 anys.⁵²

ELS ANYS DE L'ADU I EL CONSORCI

Aquesta nova realitat, que revertia la tendència demogràfica i feia del sector immobiliari l'objecte principal de l'especulació d'aquells anys, no va fer que l'Ajuntament es replantegés la nova política urbanística. Ans al contrari, encara va posar les bases tècniques per aprofundir-la i s'hi va afegir.

Per concretar els canvis urbanístics del Pla LH 2010, l'any 1996 s'havia creat una "Oficina del 2010" dins de l'organigrama de la secció d'urbanisme de l'Ajuntament. Més endavant, però, quan es va veure la volada que agafava la transformació urbana i el volum d'edificació que demanava el sector privat, es van crear dos organismes específics el 1999, l'Agència de Desenvolupament Urbà (ADU) i LH 2010, Societat Privada Municipal, SA (NOGUÉS et al., 2011: 44-45).

La Granvia era un espai especialment important, tant per la grandària com per la seva centralitat. El juny de 2001 es va signar un conveni entre Ajuntament i Generalitat per a *"la transformació de l'avinguda de la Granvia i per a l'ordenació urbanística dels territoris adjacents a l'àmbit del municipi de l'Hospitalet de Llobregat"*. Poc després, el gener de 2002, es va crear el Consorci per a la Reforma de la Granvia a l'Hospitalet de Llobregat, l'objecte del qual era *"dur a terme la reforma de la Granvia entre el límit del terme municipal de Barcelona i l'Hospitalet de Llobregat fins el carrer de Can Tries i l'ordenació urbanística dels terrenys adjacents"*.⁵³

Han estat i són molt nombrosos els projectes urbanístics que han modificat el PGM sempre en el mateix sentit: requalificar espai no edificable en apte per a la construcció de blocs de pisos. L'any 2003, la superfície edificable a l'Hospitalet era de 284 ha; l'any 2022 havia pujat fins a 302 ha. L'espai destinat a zones verdes i equipaments havia baixat de 392 a 386 ha en el mateix període.⁵⁴ La mitjana anual de les llicències per a habitatges entre 1990 i 1998 va ser de 371 (ALGABA, 2002: 49), mentre que al període 1999-2008 va ser de 705.⁵⁵ Es veu clarament quina ha estat la direcció de l'evolució urbanística en les darreres dècades. Les promocions han partit de l'ADU i el Consorci, és a dir, de les institucions públiques. Les fórmules han estat des de petites modificacions d'illes, a Plans Directors Urbanístics (PDU).

Una de les primeres grans propostes de l'ADU fou el Pla de Renovació d'Àrees Industrials de l'Hospitalet (PRAIH, 2002), que afectava 138 ha (l'11% del terme municipal). Pretenia requalificar la meitat del sòl industrial de la ciutat per convertir-lo en residencial. Només deixava dues zones per a les activitats industrials, al sector de la carretera del Mig, a banda i banda de la rambla de la Marina, excepte els terrenys que tocaven a aquesta avinguda.

El 2002 també es va aprovar la creació del Districte Econòmic Granvia L'H, que va tenir, és clar, la seva materialització urbanística. El seu element central és la Plaça d'Europa, inaugurada el 2007, que havia de ser el nucli de l'anomenada "Porta Sud" de la ciutat, on també hi ha hotels, centres comercials i la Ciutat de la Justícia, inau-

gurada el 2009. Una de les característiques de la nova promoció va ser la d'acollir edificis dissenyats per "arquitectes estrella": Toyo Ito, Jean Nouvel, Òscar Tusquets, Richard Rogers, Rafael Moneo, etc. Una altra característica va ser la de contribuir a la suspensió de pagaments de Martinsa-Fadesa, la més gran de la història d'Espanya fins aquell moment, 2008, un fet que va ser important en el desencadenament de la terrible crisi econòmica dels següents anys. Aquest projecte va merèixer el Premi Ciudad y Territorio Albert Serratosa de l'any 2008, atorgat per la Fundación Caminos del Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos de Madrid.

Tanmateix, les transformacions de la "Porta Nord", al voltant de Can Rigalt, no han reeixit, ni tan sols segons la lògica capitalista. Tret d'alguns blocs, no s'ha construït el que les empreses i l'Ajuntament havien previst. En part per l'oposició veïnal a la requalificació dels terrenys de la finca de Can Rigalt, en part pels enfrontaments legals entre els propietaris. El Pla del sector es va aprovar el 2006, afectant 20 ha de l'extrem nord del terme municipal, en el qual es passava de no tenir sòl edificable a construir-hi 26 grans edificis, amb uns mil habitatges. La compensació per la pèrdua de zona verda es feia creant un parc... a Gavà!⁵⁶

Les AVV o d'altres entitats veïnals van perdre la capacitat de generar propostes i alternatives. Tanmateix, depenent dels diferents moments del govern municipal i del moviment veïnal de cada barri, es va produir un diàleg entre tots dos agents més o menys fluid. Al llarg dels darrers 30 anys s'han produït tota mena d'acords i topades entre institucions i entitats, i entre aquests dos agents i el veïnat en general. Fins i tot han sorgit plataformes contra alguns projectes urbanístics perquè les AVV tradicionals no s'hi han oposat.

El 2008 es va presentar un projecte urbanístic per al sector de Cal Trabal, que afectava 40 ha que contenen l'última zona agrícola de la ciutat. Una plataforma de persones i entitats es va mobilitzar en contra i la promoció es va aturar l'any següent, quan la crisi també havia fet esclatar la bombolla immobiliària. Una reformulació i ampliació del projecte es va presentar el 2015, com a PDU Gran Via. El projecte, que afectava el 8% del terme, del poc que queda sense edificar, fou aturat als tribunals l'any 2020. El Consorci, que vol ampliar l'experiència de la Plaça d'Europa —i un canvi en els seus estatuts li permet fer-ho—, a finals del 2021 va presentar una nova versió del pla, anomenat PDU Biopol-Granvia, perquè vol acollir un *clúster* biomèdic. Per una banda s'anuncia que es garanteix la zona agrícola de Cal Trabal (tot i que manté la qualificació de parc urbà) i per una altra requalifica 55,6 ha al voltant de l'Hospital Duran i Reynals per poder construir-hi edificis d'oficines.⁵⁷

El projecte de l'illa de Cosme Toda va ser presentat el 1999: afectava 3,8 ha en el centre geogràfic del terme municipal. S'hi preveïen 250 habitatges i oficines i locals comercials, tot dissenyat pel prestigiós arquitecte Michael Graves.⁵⁸ L'abril de 2007 es va aprovar la modificació del PGM per poder construir-hi, perquè era sòl industrial. El nou projecte, fet per l'ADU sota el paraigües del PRAIH, era de 4 ha amb 885 habitatges i s'hi precisava que els blocs "*tindran menys altura cap als carrers del Canigó*

i de Batllori”.⁵⁹ L’any 2007, el preu del m² d’obra nova a l’Hospitalet va arribar a 4.733 €, més del triple que el preu del 1999; això significava que la requalificació permetia a l’empresa constructora l’augment d’uns 213 milions en les vendes.⁶⁰ El projecte, però, no es va començar a executar —una altra “víctima” de la crisi— fins al 2016. Ha provocat una forta contestació veïnal i una denúncia perquè els alts blocs a tocar del carrer de Batllori presumiblement no respecten l’asseïllament mínim de les façanes, excedint les alçades màximes per complir les normes del PGM. Aquesta transformació en el planejament s’assembla molt a les que es feien abans de 1976.

Aquest increment en l’edificació, del 1996 ençà i cada vegada més gran, ha creat força espai urbà. S’han ocupat gairebé tots els espais que quedaven lliures d’edificacions, al Gornal, Sanfeliu, Granvia Sud... Tanmateix, les transformacions urbanístiques han estat més centrades en la meitat sud del municipi, la qual cosa ha generat la sensació d’una divisió de la ciutat en un nord més pobre i descuidat i un sud més ric i renovat.

Més enllà de la situació local, l’augment en la construcció aniria en contra de les recomanacions per reduir l’impacte del sector en la crisi climàtica. Les recomanacions de la Generalitat al seu document *Criteris generals per un habitatge i un urbanisme saludables* són:

“01. *Impulsar estructures territorials i de ciutat amb densitats mitjanes. Concretament:*
— *Evitar la dispersió urbanística en el territori.*
— *Prioritzar la renovació i la rehabilitació. (...)*
06. *Minimitzar el consum de recursos derivat del planejament urbanístic:*
— *Racionalitzar el consum de sòl i el foment d’un ús més sostenible del territori prioritzant la regeneració de l’estructura urbana i la reutilització de teixits preexistents. (...)*”⁶¹

L’importantíssim impacte del sector de la construcció es genera en les emissions de gasos amb efecte d’hivernacle en totes les activitats relacionades amb l’extracció i la fabricació dels materials de construcció, en el seu transport i en la construcció mateixa dels edificis.⁶² Però també en l’agreujament de l’efecte d’illa de calor, que fa que la diferència de la temperatura mitjana en les nits de la part de l’Hospitalet més propera a Barcelona i el nucli de Viladecans sigui de més de 3°.⁶³ L’alternativa és, com diu l’informe, la rehabilitació, que encara que també té un impacte mediambiental, no consumeix més espai no urbanitzat i permeable a l’aigua i permetria renovar el molt envellit parc d’habitatges de la ciutat per d’altres molt més eficients en el consum d’energia.

SITUACIÓ URBANÍSTICA ACTUAL DE L’HOSPITALET

La situació urbanística de l’Hospitalet és dolenta. Deixo a les persones que llegeixin aquestes línies la matisació, que pot anar des de millorable a terrible. Intentaré donar algunes dades per argumentar aquesta afirmació.

La densitat de població de l'Hospitalet és la més alta de les ciutats de Catalunya i d'Espanya (frec a frec de Mislata, de l'àrea metropolitana de València). Els gairebé 23.000 h/km² són una dada impactant, però no són un indicador definitiu, perquè també depèn de l'extensió del terme municipal. Per això, la ciència geogràfica ha creat el concepte de "densitat viscuda". Es basa a dividir el territori en quadrats d'1 km de costat i calcular la densitat en aquestes petites superfícies, que és on es considera que fem la nostra vida quotidiana.

Doncs bé, els estudis d'Eurostat dels països de la Unió Europea, tant el de 2016⁶⁴ com el de 2023,⁶⁵ com els del geògraf Alasdair Rae,⁶⁶ diuen que els kilòmetres quadrats més densament poblats de la Unió Europea són els que corresponen a Collblanc-la Torrassa i la Florida-les Planes. Segons on es posi el quadrat, també incorporen part de Pubilla Casas o Santa Eulàlia. Estem parlant de més de 50.000 persones vivint en 1 km². El continu d'hiperdensitat va des de Can Vidalet fins a l'Esquerra de l'Eixample.

Aquesta densitat contribueix a agreujar problemes de convivència i civisme, de contaminació i salut pública i els derivats de l'emergència climàtica. A l'Hospitalet hi ha una ferotge competència pel poc espai públic que té la molta població que hi ha: canalla jugant a pilota, joves amb la música molt alta, famílies i amics en terrasses, gent gran que vol passejar i seure tranquil·lament... És inevitable que es molestin. A més, una bona part dels menors de 30 anys són d'origen estranger i la majoria del majors de 60 anys són d'origen espanyol. El que és un conflicte generacional i per l'espai és aprofitat pels feixistes per difondre el racisme.

La competència per l'espai és tan gran que per fer un poliesportiu a Santa Eulàlia volien eliminar mig parc (2019), cosa que sí que va ocórrer amb una part d'un parc a la Torrassa en fer-hi un camp de futbol (2020). L'Hospitalet és la tercera ciutat d'Espanya amb més densitat de població per km² construït (42.221 h/km²) i la tercera també en alçada mitjana dels seus edificis (4,9 plantes).⁶⁷ Els edificis de la ciutat són vells. El 28,4% dels habitatges que són en edificis de tres o més plantes no disposen d'ascensor.⁶⁸ Els blocs de Bellvitge en tenen, però entre les plantes. Això significa que una part de la població té dificultats per sortir de casa seva.

L'any 2014, el 86% del sòl de l'Hospitalet era artificial, urbanitzat amb habitatges, indústries, carrers, etc. Un 10,5% eren zones verdes, instal·lacions esportives i d'oci. Només un 4% del terme municipal és terreny natural o agrícola.⁶⁹ (INE "Indicadores Urbanos, Urban Audit", 2014). L'Hospitalet era, l'any 2017, la segona ciutat amb menys zona verda per habitant de Catalunya (5,57 m²/h),⁷⁰ quan l'OMS recomana entre 10 i 15 m²/h.

No és estrany que l'Hospitalet sigui de les pitjors ciutats espanyoles en el compliment del Objectiu de Desenvolupament Sostenible que tenen a veure amb l'ús del sòl. És la cinquena pitjor puntuació en l'ODS 2 "Fam Zero" i la pitjor de tot l'Estat en l'ODS 15 "Vida d'Ecosistemes Terrestres".⁷¹ L'any 2022 es va fer un estudi sobre la vulnera-

bilitat dels municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona al canvi climàtic. Després del districte de Ciutat Vella de Barcelona, el segon territori amb més percentatge de població en una alta situació de vulnerabilitat és l'Hospitalet, amb un 51%. Els barris amb l'índex de vulnerabilitat més alt són la Torrassa, Pubilla Casas, la Florida, les Planes i Bellvitge.⁷²

Mentrestant, després de situar-se una mica per sota dels 2.000 €/m² els anys 2015 i 2016, el preu de l'habitatge s'ha tornat a enfilars a 3.411 € el m² l'any 2022.⁷³ Tanmateix, del que es parla més en els darrers temps és de la bombolla del lloguer, que ha pujat dels 505 €/mes del 2014 fins als 731 del 2022.⁷⁴ Ens hem acostumat a trobar l'Hospitalet en els titulars quan es parla de les ciutats amb l'habitatge més car d'Espanya.⁷⁵ La tensió social al voltant del dret a l'habitatge s'ha agreujat amb el ressorgiment del fenomen de les ocupacions de pisos buits, la nova forma de barraquisme i infrahabitatge,⁷⁶ que en alguns casos està generant greus problemes de convivència a la majoria de barris.

La coincidència d'una mala situació urbanística i alts preus de l'habitatge només s'explica per la incidència d'un altre factor: la proximitat al centre de Barcelona. La centralitat de l'Hospitalet en l'àrea metropolitana, la millora dels mitjans de transport, la proximitat al port, aeroport i estacions de ferrocarril, la localització de la Fira, etc, fan que la ciutat es trobi dins la zona delimitada per les primeres isòcrones de la major part dels elements principals de la capital catalana. L'accessibilitat dels barris de l'Hospitalet des del centre de Barcelona és molt gran (HERCE, 2005: 41). Aquesta tensió sol resoldre's amb l'expulsió dels més pobres i la transformació urbanística en funció dels interessos de les empreses que entenen la ciutat com un negoci i el territori com una mercaderia, és a dir, amb la gentrificació.

Encara que no disposem d'estudis específics, altres experiències semblants ens suggereixen que dos fenòmens que es donen a la ciutat poden estar fomentant la gentrificació. El primer és el Districte Cultural, presentat el 2014 i que ofereix 25 ha del Polígon de la carretera del Mig a artistes, encara que després el concepte del Districte s'ha estès per tota la ciutat.⁷⁷ El segon és el turisme.⁷⁸ A l'Hospitalet trobem desenes d'hotels i edificis d'apartaments turístics, a més dels que pugui haver-hi d'il·legals, car Barcelona ha esdevingut uns dels principals pols d'atracció turística del món.

Un nou capítol en la història de l'urbanisme de l'Hospitalet és el del Pla Director Urbanístic Metropolità, que el 2023 arriba a les seves darreres passes, abans de la seva aprovació definitiva.⁷⁹ El debat urbanístic no s'acaba mai, perquè les persones que hi vivim considerem que tenim dret a la nostra ciutat i el capital considera les ciutats com un mecanisme per a guanyar diners.

BIBLIOGRAFIA

AISA, Manel. *La huelga de alquileres y el Comité de Defensa Económica*. Barcelona, Associació Cultural el Raval "El Lokal", 2014.

ALGABA, Antonio. "La promoción residencial en l'Hospitalet de Llobregat en la década de los 90". *Quaderns d'estudi*, núm. 18, 2002, p. 27-84. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/218829>

ANDRÉS, Glòria; OYÓN, José Luís. "Las segundas periferias de Barcelona: vivienda y formas urbanas 1917-1936", a: GALLARDO, Juan José; OYÓN, José Luís, *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*, Barcelona, Ed. Carena, 2004, p. 17-16.

ANDREU, Marc. *Barris, veïns i democràcia*. Barcelona, L'Avenç, 2015.

BASSOLS, Martín. "Los inicios del derecho urbanístico en el período del liberalismo moderado y en el sexenio revolucionario (1846-1876): el Ensanche de la ciudad como modelo urbanístico y sistema jurídico", a: *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, vol. XXVIII, núm. 107-108, 1996, p. 19-51. <https://recyt.fecyt.es/index.php/CyTET/issue/view/4008>

BESTATREN, Sandra; HORMÍAS, Emili i DOMÍNGUEZ, Manuel. *Bellvitge 50 años. Historia de un barrio de l'Hospitalet*, Universitat Sense Fronteres, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2015.

BORDETAS, Ivan i SÁNCHEZ, Anna. "El moviment veïnal en (la) Transició" a: MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere. *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la Transició*. Barcelona, Ed. Icària, 2010.

BOTEY, Jaume. "Les parròquies de l'Hospitalet a partir dels anys 60". *Quaderns d'estudi*, núm. 21, 2009, p. 183-224. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/218851>

BOTEY, Jaume; MASSANA, Pilar; TRAYNER, Mª Pau; FEBRERO, Bonifacio i BERZOSA, Viti. *Can Serra 50 anys. Història d'un barri de l'Hospitalet*, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2016.

CAAMAÑO, Alejandro. "Ruptura Urbana. Las relaciones entre la morfología urbana y la estructura social de L'Hospitalet de Llobregat (Barcelona, España)". *Terra. Revista de desarrollo local*, núm 9, 2021. <https://ojs.uv.es/index.php/TERRA/article/view/21761>

CASAS, Joan. *Com es fa una ciutat*, Museu de l'Hospitalet, 1986.

—*De pagesos a aturats*, l'Hospitalet, Dinàmica educativa, 1986.

CAMÓS, Joan. *L'Hospitalet. La història de tots nosaltres 1930-1936*, Diputació de Barcelona, 1986.

—“L'Hospitalet i la immigració: Catalanistes i anarquistes als anys trenta”. *Quaderns d'estudi*, núm. 21, 2009, p. 69-84. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/218847>

CAPEL, Horacio. *Capitalismo y morfología urbana en España*, Barcelona, Los libros de la frontera, 1975 (Realidad Geográfica, 4).

CÍRCULO DE ECONOMÍA. *Gestión o caos: el área metropolitana de Barcelona, Barcelona*, Ediciones Ariel, 1973. https://admin.cerclideanomia.com/content/uploads/1973/12/gestion-o-caos_el-area-metropolitana-de-barcelona.pdf

DD.AA. *Història de l'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*, l'Hospitalet, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1997. <https://www.celh.cat/publicacions/colleccio/21>

DOMÍNGUEZ, Manuel. Taller barri de Bellvitge, l'Hospitalet, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1991 (*Quaderns d'estudi*, núm. 10). <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/issue/view/15509>

—“El moviment obrer hospitalenc” i “La reconstrucció dels moviments socials als barris” dins DD.AA. *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*, l'Hospitalet, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2007. <https://www.celh.cat/sites/default/files/publicacions/pdf/10.%20ELS%20ANYS%20SEIXANTA.pdf>

—“Quaranta anys de moviment veïnal a l'Hospitalet”. *Plecs d'història local*, núm. 141, 2011, p. 8-10. <https://raco.cat/index.php/Plecs/article/view/283066>

—“El patrimoni de l'Hospitalet: una història i algunes propostes”. *Quaderns d'estudi*, núm. 27, 2014, p. 135-164. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/276296>

DOMÍNGUEZ, Manuel; FITÉ, Bartomeu; PASCUAL, Genís. *50 anys de Granvia Sud. Història d'un barri de l'Hospitalet*, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2017. <https://www.celh.cat/publicacions/colleccio/171>

EALHAM, Chris. *La lluita per Barcelona*. Barcelona, Virus Editorial, 2022.

ESTEBAN, Juli. “Els 20 anys del Pla General Metropolità: les distintes escales i formes de desplegament del Pla”, *Papers*, núm 27, novembre de 1997, p. 69-83. <https://www.institutmetropoli.cat/wp-content/uploads/2015/10/06.pdf>

FERNÁNDEZ DE RETANA, Juan. "Els passadissos de Collblanc-la Torrassa 1900-1929. L'essència d'un barri dormitori". *Revista Catalana de Geografia*, vol. 6, núm. 17, 1992. <https://raco.cat/index.php/RCG/article/view/119505>

FERRER, Amador. "Barraques i polígons d'habitatges en la Barcelona del segle XX", a: TATJER, Mercè i LARREA, Cristina (Eds.). *Barraques. La Barcelona informal del segle XX*. Barcelona, MUHBA. Ajuntament de Barcelona, 2010. <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/sites/default/files/barraques.pdf>

FERRER, Jordi. "Una aproximació a l'estudi de les alteracions territorials del terme municipal de l'Hospitalet de Llobregat, 1920-1933". *Quaderns d'estudi*, núm. 19, 2005, p. 61-113. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/206222>

HARVEY, David. "El derecho a la ciudad". *New Left Review*, núm. 53, novembre-desembre de 2008, p. 23-39. <https://newleftreview.es/issues/53/articles/david-harvey-el-derecho-a-la-ciudad.pdf>

HERCE, Manuel. "Urbanización, precios del suelo y modelo territorial: la evolución reciente del área metropolitana de Barcelona". *Eure*, vol. XXXI, núm. 93, Santiago de Xile, agost de 2005, p. 35-51. file:///C:/Users/mdomi/Downloads/Urbanizacion_precios_del_suelo_y_modelo_territoria.pdf

JOVÉ, Marta. Taller barri del Gornal, l'Hospitalet, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1990 (*Quaderns d'estudi*, núm. 9). <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/issue/view/15508>

Línies dures. Edificis, disseny i urbanisme a Barcelona (1949-1974), Barcelona, COAC, 2023. https://cultura.gencat.cat/web/.content/comemoracions/2022/anyFrancescCatalaRoca/03-agenda/imatges/pdmLiniesDures_CA.pdf

L'Hospitalet d'avui a demà. Una proposta per ordenar i millorar la ciutat. Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1987.

L'Hospitalet ciutat el 2010 en marxa, Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 2003.

MADOZ, Pascual. Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar, vol IX, Madrid, 1850.

MASSANA, Pilar. *L'Hospitalet a l'inici del s. XVIII: homes i terres*, l'Hospitalet, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1985. <https://www.celh.cat/publicacions/colleccio/171>

MATAIX, Antoni. "Aproximació a la història del barri Sanfeliu", *Quaderns d'estudi* núm. 3, octubre de 1987, Centre d'Estudis de l'Hospitalet. https://www.celh.cat/sites/default/files/publicacions/pdf/6_APROXIMACIO.pdf

MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere. *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, l'Avenç, 2010.

MONTERO, J. M. "El planeamiento parcial en la comarca de Barcelona". *Cuadernos de Arquitectura y urbanismo*, núm 87, 1972. p. 12-14. <https://raco.cat/index.php/CuadernosArquitecturaUrbanismo/article/view/111078/167002>

NAVARRO, Ferran. "Els Plans de l'Hospitalet". *Quaderns d'estudi*, núm. 8, 1989, p. 59-75, <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/205780>

NOGUÉS, Antoni; FERRÁNDIZ, Javier; FERRER, Jordi. "La renovació urbana a l'Hospitalet". *Papers: Regió Metropolitana de Barcelona: Territori, estratègies, planejament*, núm. 33, 2001, p. 35-47, <https://raco.cat/index.php/PapersIERMB/article/view/103881>

OLIVERAS, Josep. *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986.

PONSA, Jaume. "La indústria de l'Hospitalet avui. Perspectives de reindustrialització a curt termini". *Quaderns d'estudi*, núm. 1, 1987, p. 51-67, <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/205725>

ROCA, Francesc. "Planificación territorial en Cataluña". *Ciudad y territorio*, núm. 32, 1977, p. 63-72. <https://recyt.fecyt.es/index.php/CyTET/article/view/81138/50586>

ROCA, Josep; DÍAZ, Enriqueta. "La Torrassa. Un antecedent de barri-dormitori", a: *L'Avenç*, núm. 28, 1980, p. 62-69.

RUIZ, Gustavo; CAMÓS, Joan; SOLIAS, Josep Maria; VALERO, Josep Maria. *Nomenclàtor de carrers*, Ajuntament de l'Hospitalet, 2021. https://www.l-h.cat/itcartografia/2250274_1.aspx?id=1

RUIZ, Joaquín; LÓPEZ, Cristina. "Emigració murciana a Collblanc-la Torrassa l'any 1924: la gènesi d'un barri. Llars i xarxes migratòries de Mazarrón a la Torrassa. Els pioners: estudi d'un cas". *Quaderns d'estudi*, núm. 31, 2017, p. 45-74, <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/332546>

SALMERÓN, Inocencio. "El Carrer Església", *Progrés*, núm. 86, juny de 1992, p.18.

—*Històries de Collblanc-La Torrassa*. L'Hospitalet de Llobregat, Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat, 2009.

SÁNCHEZ, Alberto. *La Florida de Hospitalet de Llobregat, Barcelona: lo que el caos oculta. Morfología urbana de un barrio marginal*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2017. <https://www.tdx.cat/handle/10803/670995>

SANTACANA, Carles. "Vinculacions territorials de l'Hospitalet de Llobregat". *Quaderns d'estudi*, núm. 5, 1988, p. 64-105. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/205744>

— "Poder local i canvi socioeconòmic: L'Hospitalet de Llobregat (1936-1919)", *Identitats*, núm. 0, Museu de l'Hospitalet, 1987. <http://www.l-h.cat/gdocs/d2066330.pdf>

SERRA, Josep. "L'Hospitalet a l'àrea de Barcelona, 1925-2000: de la perifèria al centre". *Quaderns d'estudi*, núm. 17, 2001, p. 31-48. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/206189>

SERRATOSA, Albert. "La revisió del Pla comarcal de 1953: alternatives a l'origen i organització dels treballs". *Papers*, núm 27, novembre de 1997, p. 9-14. <https://www.institutmetropoli.cat/wp-content/uploads/2015/10/01.pdf>

SOLANS, Joan Antoni. "L'ocupació del sòl en el sistema metropolità central durant el període 1980-1998". *Papers*, núm 36, maig de 2002, p. 49-72. <https://raco.cat/index.php/PapersIERMB/article/view/103908/130070>

SOLER, Joan. *El Baró de Maldà i l'Hospitalet*. Museu de l'Hospitalet, 1996 <https://www.l-h.cat/gdocs/d7850879.pdf>

SOLIAS, Josep M^a. "El gorgoneion de Provençana" a: *Paraula de Medusa*, l'Hospitalet, Museu de l'Hospitalet, 2006. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.aspx?Fw9EVw48XS5qazAYytRDcgQaVq-CuyQWn9cwsM0IeqazA3w46W0oj0jIsyuSOK6EBsZUZf8>

SOTERAS, José. "El Plan Comarcal de 1953". *Ciudad y territorio*, núm. 32, 1977, p. 87-94. <https://recyt.fecyt.es/index.php/CyTET/article/view/81140/50588>

TATJER, Mercè. "La Redentora: una cooperativa de producció". *Quaderns d'estudi*, núm. 35, 2021, p. 53-65. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/398866>

TERÁN, Fernando de. *Historia del urbanismo en España III. Siglos XIX y XX*, Madrid, Cátedra, 1999. https://oa.upm.es/23186/1/HaUrbanismo_todo_opt_1.pdf

VIDAL, Mercè. "Ramon Puig Gairalt, l'arquitecte municipal de l'Hospitalet de Llobregat (1912-1937), dins el marc de la Catalunya nacionalista". *Quaderns d'estudi*, núm. 27, 2014, p. 109-134. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/276295>

VILA, Jesús A. *Capdevila i nosaltres: l'Hospitalet: crònica política d'aquells anys decisius (1964-1979)*, L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2016. https://www.celh.cat/sites/default/files/publicacions/pdf/4_CAPITOLS_6_7_8_9_10.pdf

NOTES

1. L'origen d'aquest article és l'exposició "Com es fa una ciutat? 150 anys de planificació urbanística a l'Hospitalet", que es va poder veure al Museu de l'Hospitalet entre el 7 de juliol i el 18 de setembre de 2016. Més tard, vaig intentar traslladar-ne el contingut a uns articles del meu blog "Local-Mundial", que són la base del present text.
<http://localmundial.blogspot.com/2016/07/com-sha-fet-lhospitalet-150-anys-de.html>
2. Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat (AMHL) "Sanitat. Juntres 1834-1920".
3. AMHL "Correspondència 1834".
4. *Padrón General del Pueblo del Hospitalet del anyo 1850*, AMHL_101_J111_1850.
5. AMHL "Estadística. Padró d'habitants 1857-1860-1864 i varons nats al 1896".
6. AMHL Actes del Ple 11-7-1863 <https://portalimatges.l-h.cat/fotoweb/archives/5005-Documents-textuals/?2=Actes+del+ple&202=1860-1869>
7. AMHL Actes del Ple 19-9-1863.
8. SALMERÓN, 1992: 18. Una altra font situa l'aprovació del Carrer de l'Església al març del 1867; RUIZ et al., 2021: 310.
9. AMHL Acta de la Junta Revolucionària, 12-11-1868 <https://portalimatges.l-h.cat/fotoweb/archives/5005-Documents-textuals/?2=Actes+del+ple&202=1860-1869>
10. AMHL 101 E100186900001.
11. AMHL "Estadística. Padró d'habitants 1857-1860-1864 i varons nats al 1896".
12. Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona Caixa 1174.
13. Totes les cites d'aquest episodi de AHDB Caixa 1185.
14. Maluquer havia estat diputat i després seria senador. El seu fill, també anomenat Josep, és considerat el pare de la Seguretat Social a Espanya.
15. AMHL C110 1877_00002.
16. Per al nom dels carrers, RUIZ et al, 2021.
17. *Gaceta de Madrid*, núm. 277, 4-10-1877, pàg. 41.
18. DOMÍNGUEZ, Manuel. "L'any de les tres eleccions municipals (1887). Un "cop d'ajuntament" de la dreta local" <https://localmundial.blogspot.com/2020/06/lany-de-les-tres-eleccions-municipals.html> [consultat el 2-8-2023].
19. AMH "Estadística. Padró d'habitants 1895 i 1900".

20. *La Vuelta por España*, vol. III, Barcelona 1874, pàg. 878.
21. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat "574.1.2".
22. AMHL "Estadística. Padró d'habitants 1895 i 1900".
23. AMHL Matrícula industrial de 1913 i 1918 (54.540,69 i 108.584,66 ptes, respectivament).
24. *La Rambla*, 18-12-1933.
25. *Algo*, 20-5-1933.
26. *La Vanguardia*, 1-2-1931, pàg. 25.
27. Cámara oficial de la propiedad urbana de Hospitalet. *Memoria elevada al Exmo. Señor Ministro de Trabajo y Previsión, de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1931*, Hospitalet, Imprenta J. Sanroma, 1931, pàg. 18.
28. *La Publicitat*, 24-6-31, cit. a AISA, 2014: 67 i *Ahora*, 24-6-31, pàg. 7.
29. Per seguir la trajectòria política de Castelló, *La Vanguardia*, 26-1-1926, 20-3-1926, 10-7-1930, 4-4-1931, 4-8-1933.
30. DOMÍNGUEZ, Manuel. "El pistolisme a l'Hospitalet". *Quaderns d'estudi*, 2011, Núm. 25, p. 108-109, <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/250000>.
31. Per la vaga de lloguers de 1931, AISA, 2014.
32. Cámara oficial... *Memoria elevada...* pàg. 17-18.
33. *La Vanguardia*, 5-11-1931, pàg. 10.
34. BALCELLS, Albert. "El consejo de guerra contra el dirigente cenetista catalán Joan Peiró en 1942. Un caso representativo y a la vez singular", *Hispania Nova*, núm 2 (2001-2002).
35. Qui millor ho ha analitzat ha estat Néstor Cabañas a "París i l'Hospitalet" <https://nestor-geo.wordpress.com/2012/05/16/paris-i-lhospitalet/> [consultat el 2-8-2023].
36. Així ho va exposar en Ricard Giralt, en nom de l'AAC, al 1r Congrés Municipalista Català, el 1933, amb la seva ponència "Necessitat d'una llei d'Urbanisme".
37. <https://corpclld.com/wp-content/uploads/2015/01/1930-la-fundaci%C3%B3n-de-la-cooperativa.pdf> [consultada el 4-8-2023].
38. *Línies dures*, 2023: 6-10.
39. *Boletín de Información Municipal*, Ajuntament de l'Hospitalet, 4t trimestre de 1956.
40. RUIZ *et al*, 2021: 226.

41. Llistat d'expedients urbanístics del municipi de l'Hospitalet de Llobregat [consultat el 9-9-2023] https://geoportalplanejament.amb.cat/Informacio/Listats_expedients/b/08101_b.pdf
42. PLAN DE ORDENACIÓN DE BARCELONA Y SU ZONA DE INFLUENCIA. NORMAS, 1954: 3 <https://bcnroc.ajuntament.barcelona.cat/jspui/bitstream/11703/97928/5/Plan%20de%20ordenaci%c3%b3n%20de%20Barcelona%20y%20su%20zona%20de%20influencia%20-%20Normas.pdf>
43. "...el sector de la Travessia Industrial de 14 hectàrees amb pla parcial aprovat el 1958; el sector de la Carretera del Mig de 102 hectàrees amb planejament del 1960; el sector Provençana de 30 hectàrees aprovat el 1969; i el Granvia Sud, de l'any 1973, amb una extensió de 105 hectàrees", PONSÀ, 1987: 52.
44. Llistat d'expedients...
45. SOLANS, 2002: 60.
46. GARCÍA-CARPINTERO, Àngels. *Historia del Parque de Bellvitge*, <https://historiasdebellvitge.wordpress.com/2020/03/29/historia-del-parque-de-bellvitge/> [consultat el 20-8-2023].
47. *L'Hospitalet d'avui...*, 1987: 19-20.
48. Íd.: 30; capítol signat per Oriol Clos i Maria Rubert de Ventós.
49. Íd.: 98-102.
50. SERRA, 2001: 32.
51. Anuaris estadístics de la ciutat. https://www.l-h.cat/laciutat/265286_1.aspx?id=1
52. BOLLAIN, Julien. "Vivienda: 25 años de especulación y sin políticas públicas", *CTXT. Contexto y Acción*, 22-10-2022 [consultat el 25 d'agost de 2023] <https://ctxt.es/es/20221001/Firmas/41088/vivienda-ley-del-suelo-especulacion-jose-maria-aznar.htm>
53. <http://consorcigvhospitalet.com/web/presentacio/> [consultat el 27-8-2023]
54. He agafat l'any 2003 com a punt de partida perquè és el primer any de què s'ofereix informació continuada en els anuaris estadístics. *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet 2003*, pàg. 81 i *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet 2022*, pàg. 105.
55. *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet 2005*, pàg. 102 i *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet 2009*, pàg. 89.
56. VILLAESCUSA, Fran. *Urbanismo irresponsable y Masificación en L'H (II): Can Rigal* <https://franvillaescusa.com/urbanismo-irresponsable-y-masificacion-en-lh-ii-can-rigal/> [consultat el 31-8-2023].
57. El pla es pot consultar a <https://tauler.seu.cat/pagDetall.do?idEdicte=399697&idens=1> i la meua posició contrària a "El PDU Biopol-Granvia, el sant tornem-hi del tradicional "pelotazo" ur-

banístic”, <https://localmundial.blogspot.com/2022/02/el-pdu-biopol-granvia-el-sant-tornem-hi.html>

58. *L'Hospitalet. Diari Informatiu de la Ciutat*, núm. 76, 8-3-1999, pàg 3.

59. *L'Hospitalet. Diari Informatiu de la Ciutat*, núm. 76, 30-4-2007, pàg 6.

60. El preu mitjà del m² d'obra nova era l'any 1999 de 1.507 € i el 2007 de 4.733 € (*Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet* 2003, pàg. 99 i *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet* 2011, pàg. 93). El tamany mitjà dels pisos entre 1997 i 2007 va ser de 104 m² (Íd.).

61. El Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya va consensuar el document *Criteris generals per un habitatge i un urbanisme saludables*, l'any 2018, amb d'altres institucions i entitats, entre les quals hi havia el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i la Universitat de Barcelona. Per a les cites, vegeu les pàgines 20-21 i 23.

62. Aquest impacte és reconegut fins i tot en els informes de l'Agència Internacional de l'Energia, el *lobby de les petrolieres*, com ara el del l'any 2022 <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>

63. MARTÍN-VIDE, Javier; ARTOLA, Víctor; CORDOBILLA, Maria J.; MORENO, M. Carmen; MONTLLIÓ, Marc. *L'illa de calor a l'àrea metropolitana. Quan l'amplada del carrer, l'alçada dels edificis i la impermeabilització del sòl afecten la temperatura a la ciutat*, Barcelona, AMB. Medi ambient, 2016 (El canvi climàtic a l'àrea metropolitana de Barcelona, 4), pàg. 6 [consultat el 30-8-2023] <https://www.amb.cat/es/web/ecologia/actualitat/publicacions/detal/-/publicacio/l-illa-de-calor-a-l-area-metropolitana/6391585/11818>

64. *Urban Europe. Statistics on cities, towns and suburbs. Edition 2016*, pàg. 154 <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7596823/KS-01-16-691-EN-N.pdf/0abf140c-ccc7-4a7f-b236-682effcde10f>

65. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography/population-housing-censuses/database>

66. *Hyper density in EU* https://dancooksonresearch.carto.com/u/dancookson/viz/e3c3c361-c77e-40da-aafe-09a88a508e28/embed_map

67. SÁNCHEZ, Raúl i PLAZA, Analía. "El mapa de las alturas de todos los edificios de España: busca tu barrio", *eldiario.es*, 29-9-2021, amb dades del Cadastre i l'INE [consultat el 4-9-2023] https://www.eldiario.es/economia/mapa-alturas-edificios-catastro-vertical-urbanismo-espana-vive-pisos-casas_1_8331375.html

68. Díez, Ainhoa, "La España sin ascensores: cinco millones de personas viven en bloques de pisos donde tienen que subir caminando", *eldiario.es*, 2-7-2023, amb dades de ECEVPO (INE) [consultat el 4-9-23] https://www.eldiario.es/sociedad/espana-ascensores-cinco-millones-personas-viven-bloques-pisos-subir-caminando_1_10470011.html

69. INE. *Indicadores Urban Audit*. [consultat el 3-9-2023] https://www.ine.es/ss/Satellite?L=es_ES&c=INESeccion_C&p=1254735110672&page-name=ProductosYServicios%2FPYSLayout&param1=PYSDetalleFichaSeccionUA&param3=1259944561392&_charset_=UTF-8&cid=1259944657775#

70. *Anàlisi Sistemes Zones Verdes / Espais Lliures*, Generalitat de Catalunya, 2017, pàg. 7. https://territori.gencat.cat/web/.content/home/06_territori_i_urbanisme/07_observatori_territori/informes_estudis/urbanisme/estudis_especifics/sistemes/Sistema-de-zones-verdes.pdf

71. SÁNCHEZ, Inés i BENAYAS, Javier (dir.), *Los Objetivos de Desarrollo Sostenible en 100 ciudades españolas*, REDS. Red Española para el Desarrollo Sostenible, 2020, pàg. 118. [consultat el 6-9-2023]. <https://reds-sdsn.es/wp-content/uploads/2021/12/2020-Informe-REDS-Los-ODS-en-100-ciudades-FULLWEB.pdf>

72. GARCÍA, Marta i DOMENE, Elena. *La calor en un futur: Índex de vulnerabilitat al canvi climàtic* (IVAC), Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans i Regionals de Barcelona, 2022, pàg. 34-35 [consultat el 5-9-2023]. https://www.institutmetropoli.cat/wp-content/uploads/2023/03/5.3.1.Lacalorenunfutur_IVAC_set2022.pdf

73. *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet* 2017, pàg. 113 i *Anuari Estadístic de la Ciutat de L'Hospitalet* 2022, pàg. 115.

74. Íd.

75. Per exemple, "L'Hospitalet, la ciudad donde más sube el precio del alquiler", 24-7-2018 <https://www.vilapress.cat/texto-diario/mostrar/1145334/lhospitalet-ciudad-donde-sube-precio-alquiler>, "El precio del alquiler interanual sube un 5,5% en Cataluña en mayo (L'Hospitalet de Llobregat y Barcelona a la cabeza)", 20-6-2023 <https://infonegocios.barcelona/plus/el-precio-del-alquiler-interanual-sube-un-5-5-en-cataluna-en-mayo-l-hospitalet-de-llobregat-y-barcelona-a-la-cabeza>

76. PALERM, Elena; PALOMERA, Alfredo; DOMINGO, Guillem. *Ocupaciones. Un tipo histórico de vivienda insegura, precaria e informal*, Observatori DESC, 2023 [consultat el 5-9-2023] https://observatoridesc.org/sites/default/files/publication/files/informe_habitatge_precari_vweb.pdf

77. El Districte cultural té un web, <https://districtecultural.l-h.cat/>. Per a experiències semblants, MARTÍNEZ, Rubén. "La gentrificación y el enemigo disponible, artistas que gentrifican barrios", 27-9-2020, <https://www.urbanlivinglab.net/artistas-que-gentrifican-barrios/>

78. GARCÍA, Miguel Ángel; MONSERY, Jordi; MARTÍNEZ, Rodrigo; SEGÚ, Mariona. "Do short-term rental platforms affect housing markets? Evidence from Airbnb in Barcelona", *Journal of Urban Economics*, 2020, vol. 119. <https://econpapers.repec.org/paper/haljournal/hal-03472968.htm>

79. Sobre el PDUM, recomano els quatre articles que va publicar Rafael Bellido a diversos mitjans digitals amb el títol "El Pla Director Urbanístic de l'Àrea Metropolitana de Barcelona", com *elBaix.cat* (<https://www.elbaix.cat/2023/08/20/el-pla-director-urbanistic-de-larea-metropolitana-de-barcelona-1-per-rafael-bellido/>) o *Catalunya metropolitana* (<https://catalunyametropolitana.cat/2023/08/20/el-pla-director-urbanistic-de-larea-metropolitana-de-barcelona-1-per-rafael-bellido/>)